

Καινοτόμα Προγράμματα στην εκπαίδευση

3

Δήμητρα Σπυροπούλου, Φυσικός, Σύμβουλος του Π.Ι. (Συντονίστρια)

Αναστασία Αναστασάκη, Εκπαιδευτικός Πρωτοβάθμιας

Δήμητρα Δεληγιάννη, Καθηγήτρια Αγγλικής Γλώσσας, Αποσπασμένη στο Π.Ι.

Χρυσούλα Κούτρα, Καθηγήτρια Αγγλικής Γλώσσας, Αποσπασμένη στο Π.Ι.

Ελένη Λουκά, Καθηγήτρια Φιλολόγος

Σαράντος Μπούρας, Καθηγητής Αγγλικής Γλώσσας, Αποσπασμένος στο Π.Ι.

1. Θεωρητικό πλαίσιο

Ως «καινοτομία» ετυμολογικά ορίζεται μια ενέργεια που χαρακτηρίζεται από νέα, πρωτοποριακή αντίληψη για την πραγματικότητα (Λεξικό Κοινής Νεοελληνικής, Α.Π.Θ., 1999). Όσον αφορά στην εκπαιδευτική καινοτομία, αυτή εστιάζεται σε ενέργειες που εμπεριέχουν και προωθούν νέες αντιλήψεις για την εκπαίδευση σε τρεις διαστάσεις: (α) στην αλλαγή αρχών και πεποιθήσεων, (β) στην εφαρμογή νέων διδακτικών προσεγγίσεων και (γ) στη χρήση νέων διδακτικών μέσων (Fullan, 1991).

Μελέτες υποστηρίζουν ότι η προώθηση Καινοτόμων Προγραμμάτων είναι αποτελεσματική, όταν η εκπαιδευτική καινοτομία αντιμετωπίζεται ως «διαδικασία» και όχι ως «γεγονός». Σημειώνεται επίσης ότι ο εξελικτικός σχεδιασμός λειτουργεί καλύτερα από τον κεντρικό ή τον τοπικό λεπτομερή σχεδιασμό και ότι ο συνδυασμός κεντρικών και τοπικών παρεμβάσεων είναι πιο αποτελεσματικός από ό,τι η καθεμιά παρέμβαση μεμονωμένα. Επιπροσθέτως, αναγνωρίζεται ότι οι εκπαιδευτικοί αποτελούν το «κλειδί» της εφαρμογής μιας εκπαιδευτικής καινοτομίας, με αποτέλεσμα να στρέφεται η προσοχή στον τρόπο με τον οποίο αυτοί αντιλαμβάνονται την ανάγκη της καινοτομίας. Η εμπλοκή του εκπαιδευτικού στη διαδικασία της καινοτομίας και η δημιουργία κοινών στόχων και αξιών, ιδιαίτερα όταν αυτές προτείνουν νέες καθημερινές πρακτικές και νέες παιδαγωγικές αντιλήψεις, θεωρούνται ως παράγοντες

ιδιαίτερα αποτελεσματικοί για την εφαρμογή μιας καινοτομίας (Hargreaves & Evans, 1997, Sarason, 1996, Fullan, 1991).

Τα τελευταία χρόνια σε αρκετά εκπαιδευτικά συστήματα των χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης εισήχθησαν, εφαρμόστηκαν και αξιολογήθηκαν Καινοτόμα Προγράμματα τα οποία στόχευαν αφενός στην αλλαγή των διαδικασιών μάθησης, ώστε από απομνημονευτική-ατομική να γίνει διερευνητική-ομαδοσυνεργατική και να προσεγγίζει τη γνώση ολιστικά, αφετέρου στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και στην καλλιέργεια θετικών στάσεων και συμπεριφορών των μαθητών (C.I.D.R.E.E., 1999).

Η παρούσα μελέτη αφορά στην εισαγωγή στα σχολεία Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Καινοτόμων Προγραμμάτων, τα οποία αποτέλεσαν την πολιτική του ΥΠ.Ε.Π.Θ. – Π.Ι. ως φυσικό επακόλουθο των αναγκών της σύγχρονης εποχής, σε μια προσπάθεια το ελληνικό σχολείο να ανταποκριθεί στις σύγχρονες παιδαγωγικο-διδασκτικές, πολιτιστικές και πολιτισμικές απαιτήσεις καθώς και στις κοινωνικοοικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις. Τα Καινοτόμα Προγράμματα που έχουν την ευρύτερη εφαρμογή στα σχολεία είναι :

1. Τα Διεπιστημονικά Προγράμματα/ Σχολικές Δραστηριότητες, όπως η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, η Αγωγή Υγείας, τα Πολιτιστικά Θέματα και οι Πανελλήνιοι Μαθητικοί Καλλιτεχνικοί Αγώνες, καθώς και η Αγωγή Σταδιοδρομίας.
2. Τα Ευρωπαϊκά Εκπαιδευτικά Προγράμματα.
3. Η Ευέλικτη Ζώνη.

Τα Καινοτόμα Διεπιστημονικά Προγράμματα αποσκοπούν στην ανανέωση του περιεχομένου της σχολικής γνώσης και της μαθησιακής διαδικασίας και εντάσσονται, μαζί με τον Σχολικό Επαγγελματικό Προσανατολισμό, στις Σχολικές Δραστηριότητες (Φ.Ε.Κ. 629/23-10-1992). Το περιεχόμενο των διεπιστημονικών θεμάτων που συναντώνται σε πολλές χώρες της Ευρώπης ανήκουν, στο σύνολό τους, σε τρεις ευρύτερες συσχετιζόμενες κατηγορίες με κύριους αντικειμενικούς στόχους: (α) την ανάπτυξη θετικών στάσεων και συμπεριφορών καθώς και την καλλιέργεια αξιών στην κοινωνική ζωή των ατόμων και στον ρόλο τους ως ενεργών πολιτών, (β) την ανάπτυξη σε βάθος θεμελιωδών δεξιοτήτων που δεν συνδέονται με κανένα ξεχωριστό αντικείμενο, όπως οι κοινωνικές δεξιότητες μάθησης και επίλυσης προβλημάτων της καθημερινής ζωής, καθώς περιλαμβάνουν μορφές περιεχομένου που είναι δύσκολο να ενταχθούν σε οποιοδήποτε γνωστικό αντικείμενο, (γ) την προώθηση νέων μεθόδων διδασκαλίας και μάθησης (C.I.D.R.E.E., 1999).

Η *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση* υπήρξε το πρώτο στην Ελλάδα Καινοτόμο Διεπιστημονικό Πρόγραμμα που βασίστηκε στις διεθνείς προτάσεις της U.N.E.S.C.O. Καθώς χαρακτηρίζεται, στο μεγαλύτερο μέρος της, από εκπαιδευτικές καινοτομίες στην παιδαγωγική πρακτική, ανταποκρίνεται ουσιαστικά στην ανάγκη για ανανέωση της εκπαίδευσης και του σχολείου (Gough, 1997) διαδραματίζοντας διττό ρόλο, περιβαλλοντικό-κοινωνικό και εκπαιδευτικό-παιδαγωγικό και στοχεύοντας ταυτόχρονα στην κατεύθυνση των κοινωνικών και των εκπαιδευτικών αλλαγών (C.I.D.R.E.E., 1999).

Η θεσμοθέτηση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα (Ν. 1892/90, άρθρο 111) ως εκπαιδευτικής πρότασης προέκυψε ύστερα και από τη δέσμευση των Υπουργών Παιδείας των χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) για την ανάπτυξη δράσης και την προώθηση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στο σχολείο. Στόχος της πολιτικής της Ε.Ε. είναι να ενταχθεί η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στο επίσημο σχολικό πρόγραμμα, ώστε ο συγκεκριμένος τύπος εκπαίδευσης να παρέχεται σε όλους τους/τις μαθητές/τριες. Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, ως προαιρετική δραστηριότητα, εφαρμόζεται με τη μορφή ειδικών προγραμμάτων που σχεδιάζονται από ομάδα εκπαιδευτικών και υλοποιούνται από 20-25 μαθητές/τριες της ίδιας τάξης ενός Δημοτικού Σχολείου ή διαφορετικών συνήθως τάξεων ενός Γυμνασίου ή ενός Γενικού ή Επαγγελματικού Λυκείου. Βασικές αρχές της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης είναι η διεπιστημονική θεώρηση και η βιωματική προσέγγιση της γνώσης, η ομαδική εργασία, η ανάπτυξη δημοκρατικού διαλόγου και το άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία. Με την εφαρμογή προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης επιδιώκεται η απόκτηση γνώσεων που αφορούν στο περιβάλλον, η καλλιέργεια θετικών στάσεων και συμπεριφορών των μαθητών/τριών για την προστασία και αειφόρο ανάπτυξη του περιβάλλοντος καθώς και η βελτίωση της ποιότητας ζωής. Για την υποστήριξη του έργου των εκπαιδευτικών το ΥΠ.Ε.Π.Θ. έχει θεσμοθετήσει τη θέση του Υπευθύνου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης σε κάθε Διεύθυνση Εκπαίδευσης της χώρας και έχει ιδρύσει Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.) σε διάφορους Νομούς. Οι Υπεύθυνοι Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης ενημερώνουν τους Διευθυντές/τριες και τους εκπαιδευτικούς των σχολείων για τις δυνατότητες υλοποίησης προγραμμάτων σύμφωνα με το θεσμικό πλαίσιο, οργανώνουν συναντήσεις ομάδων εκπαιδευτικών με σκοπό την διάχυση πληροφοριών και γνώσεων, βοηθούν τους εκπαιδευτικούς στον σχεδιασμό των προγραμμάτων που πρόκειται να υλοποιήσουν με τους μαθητές/τριες τους, συντονίζουν

εκδηλώσεις παρουσιάσεως εργασιών των σχολείων της αρμοδιότητάς τους στο τέλος της σχολικής χρονιάς και ενημερώνουν τους εκπαιδευτικούς για τις δυνατότητες συνεργασιών με τα Κ.Π.Ε. της περιφερειακής Δ/νσής τους. Τα Κ.Π.Ε. παρέχουν εκπαιδευτικά προγράμματα διάρκειας μιας έως τεσσάρων ημερών σε μαθητικές ομάδες, οργανώνουν επιμορφωτικά σεμινάρια για τους εκπαιδευτικούς, παράγουν εκπαιδευτικό υλικό, αναπτύσσουν θεματικά δίκτυα σχολείων καθώς και τοπικές και διεθνείς συνεργασίες.

Τα τελευταία χρόνια έχουν επιμορφωθεί περισσότεροι από 10.000 εκπαιδευτικοί με ταχύρρυθμα επιμορφωτικά προγράμματα τα οποία διοργανώνουν τα Περιφερειακά Επιμορφωτικά Κέντρα (Π.Ε.Κ.), τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα και τα Κ.Π.Ε. (Σπυροπούλου, 2000), ενώ έχουν υλοποιηθεί πάνω από 20.000 προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης σε Δημοτικά, Γυμνάσια και Λύκεια (Γούπος, 2005). Επιπροσθέτως έχει παραχθεί πλούσιο εκπαιδευτικό υλικό στο πλαίσιο του Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. Ι και έχει εκπονηθεί Αναλυτικό Πρόγραμμα Σχεδιασμού και Ανάπτυξης Διαθεματικών Δραστηριοτήτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο στο πλαίσιο του Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ. ΙΙ (ΥΠ.Ε.Π.Θ.- Π.Ι., 2003).

Η *Αγωγή Υγείας* υπήρξε το δεύτερο καινοτόμο πρόγραμμα το οποίο από τα τέλη της δεκαετίας του '80 προκάλεσε το ενδιαφέρον ποικίλων Διεθνών Οργανισμών, όπως η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας και το Συμβούλιο της Ευρώπης, και θεωρήθηκε το πλέον ενδεδειγμένο μέσο για την προαγωγή της υγείας, με την έννοια της πρόληψης και βελτίωσης της υγείας των ανθρώπων.

Στην ελληνική εκπαίδευση η *Αγωγή Υγείας* είναι προαιρετική Σχολική Δραστηριότητα (Φ.Ε.Κ. 577/92 και 629/92) η οποία υποστηρίζεται από τους Υπευθύνους των Γραφείων Αγωγής Υγείας και τα αντίστοιχα στελέχη των Συμβουλευτικών Σταθμών Νέων. Η εφαρμογή προγραμμάτων Αγωγής Υγείας στα σχολεία έχει ως στόχο την αλλαγή στάσης και συμπεριφοράς των μαθητών/τριών, με σκοπό την ενίσχυση της αυτοεκτίμησης, της αυτοπεποίθησης, της προσωπικότητας, της υπευθυνότητας και της ικανότητάς τους να υιοθετούν θετικούς τρόπους και στάσεις ζωής (ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ., 1998).

Το χρονικό διάστημα 1996-2000 επιμορφώθηκαν 62 στελέχη και 4.120 εκπαιδευτικοί. Συνολικά έως το 2005 υλοποιήθηκαν 2.778 προγράμματα Αγωγής Υγείας από σχολικές μονάδες της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Η θεματολογία των προγραμμάτων αφορά σε όλες τις παραμέτρους της υγείας και κατανέμεται στους ακό-

λουθους εννέα άξονες: «Διαπροσωπικές σχέσεις-Ψυχική Υγεία», «Πρόληψη Χρήσης Εξαρτησιογόνων Ουσιών», «Κατανάλωση και Υγεία», «Σεξουαλική Αγωγή-Διαφυλικές Σχέσεις», «Φυσική Άσκηση και Υγεία», «Κυκλοφοριακή Αγωγή-Ατυχήματα», «Περιβάλλον και Υγεία», «Εθελοντισμός» και «Πρόληψη και Αντιμετώπιση Έκτακτων Καταστάσεων». Παράλληλα χρησιμοποιείται ανάλογο υποστηρικτικό εκπαιδευτικό υλικό, εγκεκριμένο από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. (έντυπο υλικό, βιντεοκασέτες, CD-Rom και slides) (Στάππα, 2004).

Τα Πολιτιστικά Θέματα και οι Πανελλήνιοι Μαθητικοί Καλλιτεχνικοί Αγώνες αναπτύσσονται στο πλαίσιο των προαιρετικών Σχολικών Δραστηριοτήτων. Θεσμοθετήθηκαν με τον Νόμο 2817/2000 και έχουν ως σκοπό την ανάδειξη και προώθηση των στοιχείων του πολιτισμού μας, την καλλιέργεια της αισθητικής αγωγής των μαθητών/τριών και τη σύνδεση της Παιδείας με τις Τέχνες. Οι Υπεύθυνοι Πολιτιστικών Θεμάτων και Μαθητικών Καλλιτεχνικών Αγώνων συμβάλλουν στη δημιουργία υποδομών καθώς και στον σχεδιασμό επιμορφωτικών σεμιναρίων, προγραμμάτων και εκδηλώσεων, σε συνεργασία με τη Δ' Διεύθυνση του ΥΠ.Ε.Π.Θ. και με την αρωγή προσωπικοτήτων από διάφορους τομείς της τέχνης.

Στο πλαίσιο του προγράμματος των *Πολιτιστικών Θεμάτων* αναπτύσσονται δράσεις και εργαστήρια, θεατρικά, μουσικά, χορευτικά και εικαστικά, λέσχες φωτογραφίας και μαθητικές εκδόσεις με θέματα λαογραφικά, πολιτιστικής κληρονομιάς, τοπικής ιστορίας και μυθολογίας. Οι *Πανελλήνιοι Μαθητικοί Καλλιτεχνικοί Αγώνες* συνδέονται άμεσα με τα Πολιτιστικά Θέματα, καθώς κινητοποιούν δημιουργικά την εκπαιδευτική κοινότητα συνδέοντάς την με τις τοπικές κοινωνικές και πολιτιστικές δράσεις και μεταμορφώνουν το σχολείο σε καλλιτεχνικό εργαστήριο. Οι Καλλιτεχνικοί Αγώνες διακρίνονται σε τέσσερις (4) κατηγορίες: Μουσικής, Χορού, Αρχαίου Δράματος/ Σύγχρονου Θεάτρου και Ζωγραφικής. Οργανώνονται από την Πανελλήνια Συντονιστική Επιτροπή Μαθητικών Καλλιτεχνικών Αγώνων που συστήνεται από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. και αποτελείται από έντεκα (11) μέλη με διετή θητεία. Δικαίωμα συμμετοχής στους αγώνες έχουν οι μαθητές/τριες της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και οι μαθητές/τριες των ελληνικών σχολείων του εξωτερικού και της Κύπρου.

Η Αγωγή Σταδιοδρομίας είναι μια Σχολική Δραστηριότητα που συμπληρώνει τον Σχολικό Επαγγελματικό Προσανατολισμό (Σ.Ε.Π.). Θεσμοθετήθηκε με την Υπουργική Απόφαση 455/Γ2/7-2-2000 και έχει ως αντικείμενα θέματα που αφορούν στο εργασιακό περιβάλλον, στην οικονο-

μική δραστηριότητα της τοπικής κοινωνίας, στις εργασιακές σχέσεις και στους τομείς επαγγελματών, στην ευρωπαϊκή διάσταση της εκπαίδευσης-απασχόλησης και στην ανάπτυξη δεξιοτήτων ζωής για τη διαχείριση της σταδιοδρομίας. Με την εποπτεία και φροντίδα των στελεχών που υπηρετούν στα 79 Κέντρα Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού (ΚΕ.ΣΥ.Π.) στις έδρες των Νομών της χώρας, των Υπευθύνων στα 570 Γραφεία Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού (ΓΡΑ.Σ.Ε.Π.) σε σχολικές μονάδες της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης καθώς και στα Γραφεία Σύνδεσης (ΓΡΑ.ΣΥ.) με την αγορά εργασίας της Τεχνικής Εκπαίδευσης, οι μαθητές εφαρμόζουν ετήσια προγράμματα Αγωγής Σταδιοδρομίας και δραστηριοποιούνται κατά τη διοργάνωση Ημερίδων Σταδιοδρομίας.

Τα τελευταία χρόνια μέσω των ΚΕ.ΣΥ.Π. και του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου υλοποιούνται προγράμματα Επιχειρηματικότητας, Ελεύθερου Θέματος Σ.Ε.Π. (έρευνα αγοράς, δημιουργία ιστοσελίδας, επιμόρφωση γονέων κ.ά.), καθώς και ειδικά προγράμματα Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες και Ατόμων που κινδυνεύουν από Κοινωνικό Αποκλεισμό.

Τα *Ευρωπαϊκά Εκπαιδευτικά Προγράμματα* (Ε.Ε.Π.) σχεδιάστηκαν για να ενισχύσουν τη συνεργασία μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών, την ανταλλαγή επιτυχημένων πρακτικών και την ενίσχυση της ευρωπαϊκής διάστασης στην εκπαίδευση. Αρχικά θεσπίζεται το πρόγραμμα «Σωκράτης» και στη συνέχεια το «Πρόγραμμα δια Βίου Μάθησης», που καλύπτει τους τομείς της εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης, αποσκοπώντας στην ανάπτυξη της Ευρώπης της Γνώσης και στην απόκτηση τυπικών προσόντων και αναγνωρισμένων δεξιοτήτων. Η ευρωπαϊκή συνεργασία και οι καινοτόμες διδακτικές και μαθησιακές προσεγγίσεις στοχεύουν επίσης στον εμπλουτισμό των Αναλυτικών Προγραμμάτων (Α.Π.) και των μαθησιακών περιβαλλόντων, ώστε να αποτελέσουν μοχλό βελτίωσης της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης.

Το πρόγραμμα «Σωκράτης» (1995-2006) διακρίνεται σε τέσσερα τομεακά προγράμματα, Comenius, Erasmus, Leonardo και Grundtvig, τα οποία αφορούν στις διάφορες βαθμίδες και τύπους εκπαίδευσης, και συμπληρώνεται από το ανεξάρτητο πρόγραμμα Jean Monet.

Το πρόγραμμα Comenius αποσκοπεί στη βελτίωση της ποιότητας της σχολικής εκπαίδευσης, στην ενίσχυση της ευρωπαϊκής της διάστασης και στην ανάπτυξη της ευρωπαϊκής ταυτότητας μέσω της ενθάρρυνσης της διακρατικής συνεργασίας μεταξύ εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που παρέχουν ή διευκολύνουν την προσχολική και σχολική εκπαίδευση. Υλοποιείται με την επιχορήγηση σχολικών συμπράξεων, πολυμερών σχε-

δίων, δικτύων και δράσεων διακρατικής κινητικότητας μαθητών και εκπαιδευτικού προσωπικού, καθώς και δραστηριοτήτων ενδοϋπηρεσιακής κατάρτισης εκπαιδευτικών. Τα προγράμματα είναι μαθητοκεντρικά, πολυεταίρικά (διμερείς ή πολυμερείς συμπράξεις) και διεπιστημονικά.

Στο πρόγραμμα Comenius συμμετέχουν είκοσι επτά (27) κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τρεις (3) χώρες του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (Ισλανδία, Λιχτενστάιν και Νορβηγία) και η Τουρκία. Ωστόσο η συμμετοχή της Ελλάδας, συγκριτικά με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, παραμένει σχετικά χαμηλή (Κούτρα & Βούκανου, 2005).

Η *Ευέλικτη Ζώνη* αποτέλεσε καινοτομία του ΥΠ.Ε.Π.Θ., μέσω του Π.Ι., ενταγμένη στο σχολικό Ωρολόγιο Πρόγραμμα (Ω.Π.) της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και λειτούργησε πιλοτικά για τρία συνεχή σχολικά έτη, από το 2001-02 μέχρι το 2003-04. Η πιλοτική εφαρμογή της Ευέλικτης Ζώνης πραγματοποιήθηκε σε 1.095 Νηπιαγωγεία, 1.695 Δημοτικά, 15 σχολεία Ειδικής Αγωγής και 229 Γυμνάσια (Αλαχιώτης, 2002).

Κύριος σκοπός της Ευέλικτης Ζώνης είναι (α) να αντισταθμίσει την ανελαστικότητα και τον πολυκερματισμό του παραδοσιακού σχολείου με διαθεματικές προσεγγίσεις και (β) να διαποτίσει σταδιακά με τις αρχές και τις πρακτικές της την καθημερινή διδακτική πράξη. Οι δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν στόχευαν στην ολιστική προσέγγιση της γνώσης καθώς και στην απόκτηση δεξιοτήτων μέσα από βιωματικές και ομαδοσυνεργατικές διαδικασίες μάθησης, με κύριο μεθοδολογικό εργαλείο τα Σχέδια Εργασίας (Καρατζιά-Σταυλιώτη, 2002, Μασσαγγούρας, 2002).

Η Ευέλικτη Ζώνη, λειτουργώντας ως προπομπός των Δ.Ε.Π.Π.Σ.-Α.Π.Σ. (Φ.Ε.Κ. τ: Β' 304/13-03-2003), εστίασε στην αναβάθμιση του κοινωνικού και πολιτιστικού ρόλου του σχολείου και στη σύνδεσή του με την καθημερινή ζωή, ενοποιώντας τη γνώση των διαφορετικών επιστημών ενδοκλαδικά και διακλαδικά. Παράλληλα στόχευσε στην εξοικείωση των εκπαιδευτικών με εναλλακτικές μεθόδους διδασκαλίας και μάθησης, ώστε να διαφοροποιηθεί ο ρόλος του εκπαιδευτικού ο οποίος από μεταδότης γνώσης μετατρέπεται σε εμπνευστή της μαθησιακής διαδικασίας, και να αναβαθμιστεί ο ρόλος του μαθητή/τριας ο οποίος από παθητικός δέκτης γίνεται ενεργό μέλος μιας συνεργατικής ομάδας στη διαδικασία οικοδόμησης της γνώσης (Κουλουμπαρίση, 2002, Σπυροπούλου, 2004).

Κατά την πιλοτική εφαρμογή του προγράμματος αναπτύχθηκαν ποικίλες δράσεις που αφορούσαν: (α) στην επιμόρφωση στελεχών της Πρω-

τοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης όλης της χώρας καθώς και των εμπλεκομένων στο πρόγραμμα εκπαιδευτικών και (β) στη δημιουργία ποικίλου εκπαιδευτικού υλικού, το οποίο διανεμήθηκε σε όλα τα σχολεία της χώρας για τη διάχυση και τη δημοσιοποίηση του προγράμματος αλλά και για την υποστήριξη και ενθάρρυνση των εκπαιδευτικών.

Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα από την πιλοτική εφαρμογή της Ευέλικτης Ζώνης καθώς και τις προτάσεις των Τοπικών Επιτροπών Στήριξης, εισηγήθηκε προς το ΥΠ.Ε.Π.Θ., με την υπ. αρ. 27/21-9-2005 Πράξη του Συντονιστικού Συμβουλίου, τη γενίκευση του προγράμματος στην υποχρεωτική εκπαίδευση και τη δημιουργία «Ομίλων Σχολικών Δραστηριοτήτων» στις σχολικές μονάδες του δεύτερου κύκλου της Γενικής και Τεχνικής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Στη συνέχεια θεσπίστηκε από το ΥΠ.Ε.Π.Θ. η υποχρεωτική εφαρμογή της Ευέλικτης Ζώνης σε όλα τα σχολεία της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και η δυνατότητα υλοποίησης των Σχολικών Δραστηριοτήτων εντός αυτής. Όμως η εφαρμογή της Ευέλικτης Ζώνης στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση έμεινε μετέωρη.

2. Κριτική ανασκόπηση της υπάρχουσας κατάστασης

Από όσα προαναφέρθηκαν διαπιστώνεται ότι τα περισσότερα Καινοτόμα Προγράμματα επικεντρώνονται πρωτίστως στην ανανέωση του περιεχομένου της μαθησιακής διαδικασίας και δευτερευόντως στη «χρωροχρονική» διευθέτηση των Αναλυτικών και των Ωρολογίων Προγραμμάτων των σχολείων της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Επιπροσθέτως, τα Καινοτόμα Προγράμματα στοχεύουν στην ανανέωση του περιεχομένου της σχολικής γνώσης με την προσέγγιση νέων θεματικών ενοτήτων, στην αναμόρφωση της διδακτικής διαδικασίας, ενθαρρύνοντας νέες προσεγγίσεις στη μάθηση (ομαδοσυνεργατική και βιωματική διδασκαλία), αλλά και στην αναβάθμιση του ρόλου του εκπαιδευτικού, ο οποίος γίνεται συνδιαμορφωτής της γνώσης, και του μαθητή/τριας, που αναβαθμίζεται σε πρωταγωνιστή της διδακτικής διαδικασίας.

Όσον αφορά στα Καινοτόμα Διεπιστημονικά Προγράμματα/Σχολικές Δραστηριότητες, τα οποία είναι προαιρετικά προγράμματα εκτός του Ωρολογίου Προγράμματος του σχολείου στην Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, τα βασικότερα κίνητρα των εκπαιδευτικών που τα υλοποιούν είναι παιδαγωγικού χαρακτήρα, γεγονός που αναδεικνύει την προσδοκία των εκπαιδευτικών να δοκιμάσουν παιδαγωγικές καινοτομίες μέσα από την υλοποίηση των προγραμμάτων (Αγγελίδου & Κρητικού,

2005). Ο αριθμός, όμως, των εκπαιδευτικών και των μαθητών/τριών που συμμετέχουν σε αυτά παραμένει μικρός, καθώς οι Σχολικές Δραστηριότητες δεν βρήκαν ακόμη τη θέση που τους αρμόζει στο εκπαιδευτικό γίγνεσθαι (Σπυροπούλου, 2001, Κουκούλη, 2000, Παπαδημητρίου, 1998). Παρά την παρατηρούμενη αυξητική τάση στον αριθμό των προγραμμάτων που πραγματοποιούνται στα σχολεία, διαπιστώνεται ότι μόνο το 25% των σχολικών μονάδων Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης υλοποιεί προγράμματα, και όχι σε σταθερή βάση αλλά περιστασιακά (Γούπος, 2005). Επιπλέον, η επιμόρφωση και η έρευνα στον τομέα αυτό εμφανίζεται συρρικνωμένη, ενώ απουσιάζει η συστηματική και συνολική αξιολόγησή τους.

Οι βασικότεροι λόγοι για τους οποίους τα Καινοτόμα Προγράμματα δεν βρήκαν την επιθυμητή ανταπόκριση είναι τα ανελαστικά Αναλυτικά Προγράμματα, η εφαρμογή των προγραμμάτων εκτός του Ωρολογίου Προγράμματος των σχολείων και η έλλειψη χρόνου εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών. Ιδιαίτερα οι μαθητές/τριες, όπως ισχυρίζεται το 91% των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν σε σχετική έρευνα (Μάναλης κ.ά., 2005), είναι απρόθυμοι να παρατείνουν την παραμονή τους στο σχολείο για δραστηριότητες που τους είναι ευχάριστες και ελκυστικές. Το πρόβλημα αυτό έχει οξυνθεί τα τελευταία χρόνια, λόγω της επέκτασης της πίεσης από το Λύκειο στο Γυμνάσιο, της Ενισχυτικής Διδασκαλίας και άλλων εξωσχολικών δραστηριοτήτων των μαθητών/τριών. Στα παραπάνω προβλήματα συγκαταλέγονται επίσης η ελλιπής χρηματοδότηση των προγραμμάτων και η απροθυμία μεγάλης μερίδας εκπαιδευτικών να παρακολουθήσουν επιμορφωτικά προγράμματα που υλοποιούν οι αντίστοιχοι φορείς. Επιπροσθέτως, δεν θα πρέπει να παραβλεφθούν διοικητικές και λειτουργικές δυσκολίες. Για παράδειγμα, ενώ έχει θεσμοθετηθεί η ίδρυση και η λειτουργία δεκαέξι (16) Συμβουλευτικών Σταθμών Νέων, αυτοί υπολειπονται λόγω ελλείπουσ στελέχωσής τους (Κουκούλη, 2000). Τέλος, προβλήματα προκύπτουν από τη συνεργασία των στελεχών με τη σχολική κοινότητα καθώς και από την έλλειψη κατάλληλου εξοπλισμού για την υλοποίηση των Καινοτόμων Προγραμμάτων.

Όσον αφορά στα Ευρωπαϊκά Εκπαιδευτικά Προγράμματα, ως μέρος των προαιρετικών Καινοτόμων Προγραμμάτων, έχουν αφετηρία τους την πρωτοβουλία και το ενδιαφέρον των εκπαιδευτικών πρωτίστως και των μαθητών/τριών δευτερευόντως. Η πλειονότητα των εκπαιδευτικών που συμμετείχε παραδέχεται ότι είχαν σημαντική επίδραση στην επαγγελματική τους σταδιοδρομία και ιδιαίτερα στην ανάπτυξη διδακτικών μεθόδων και εργαλείων, στην εισαγωγή της ευρωπαϊκής διάστασης στην

εκπαίδευση και στην εκμάθηση ξένων γλωσσών (National Report, 2003). Επιπλέον, τα προγράμματα αυτά θεωρούνται καινοτόμα, διότι διαφοροποιούν ποιοτικά το κλίμα και την κουλτούρα του σχολείου, διευρύνουν τους ορίζοντες εκπαιδευτικών και μαθητών, οι οποίοι συνεργάζονται, ανταλλάσσουν απόψεις, αναπτύσσουν πνεύμα συλλογικότητας και συνδέουν το σχολείο με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Ωστόσο, θα πρέπει να διερευνηθεί σε ποιον βαθμό η επίδραση αυτή θα έχει μακροπρόθεσμη διάρκεια και κατά πόσο θα συμβάλλει στη βελτίωση της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης.

Οι συμμετέχοντες στον σχεδιασμό και στην υλοποίηση του πιλοτικού προγράμματος της Ευέλικτης Ζώνης αναγνωρίζουν ότι αυτό πέτυχε σε σημαντικό βαθμό τους στόχους του, καθώς συνέβαλε στην ενίσχυση του παιδαγωγικού περιβάλλοντος του σχολείου και στη γενικότερη αναβάθμιση της ποιότητας της εκπαίδευσης, ενίσχυσε την αυτονομία των εκπαιδευτικών στην εφαρμογή καινοτόμων μεθόδων διδασκαλίας μέσα στο σχολικό Ωρολόγιο Πρόγραμμα με τη συμμετοχή όλων των μαθητών και άνοιξε το σχολείο στην κοινωνία (Σπυροπούλου, 2004). Σημαντική θεωρείται επίσης η εμπειρία που απέκτησαν οι Σχολικοί Σύμβουλοι και οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στο πρόγραμμα. Ωστόσο, έχουν διατυπωθεί επιφυλάξεις και έχουν διαπιστωθεί προβλήματα που σχετίζονται με την ανεπαρκή χρονικά ενημέρωση/επιμόρφωση των εκπαιδευτικών τόσο ως προς τη φιλοσοφία και τους επιδιωκόμενους στόχους του προγράμματος όσο και ως προς την εφαρμογή της μεθόδου του Σχεδίου Εργασίας, με τη μείωση του χρόνου διδασκαλίας ορισμένων μαθημάτων και την αδυναμία κάλυψης της διδακτέας ύλης, τη δυσκολία μέρους των εκπαιδευτικών να αξιολογήσουν θετικά τη σκοπιμότητα και αποτελεσματικότητα του προγράμματος, καθώς και με την έλλειψη επαρκούς υλικοτεχνικής υποδομής (Αδημοσίευτη Έκθεση Αξιολόγησης του Προγράμματος της Ευέλικτης Ζώνης, Παραδοτέο Τ.Δ., 2004).

Παρ' όλα αυτά, η Ευέλικτη Ζώνη είναι μια «ομπρέλα» που μπορεί να καλύψει κάθε ενδιαφέρουσα παιδαγωγική καινοτομία, σκέψη και πρακτική, και μακροπρόθεσμα μπορεί μαζί με άλλες παρόμοιες προσπάθειες να προετοιμάσει το έδαφος για μια εσωτερική, ευρύτερης έκτασης, εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (Αλαχιώτης, 2002). Για τον λόγο αυτό θα πρέπει η εν λόγω καινοτομία να γενικευθεί και στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση ως «Ζώνη Καινοτόμων Δραστηριοτήτων»/ «Όμιλοι Σχολικών Δραστηριοτήτων», όπως άλλωστε έχει προτείνει το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, ώστε να δοθεί η δυνατότητα να υλοποιούνται οι Σχολικές Δραστηριότητες εντός αυτής και επιπλέον να δοκιμάζονται νέες καινο-

τόμες δράσεις. Αυτό θα μπορούσε ενδεχομένως να πραγματοποιηθεί με τη διεύρυνση του Ωρολογίου Προγράμματος του Γυμνασίου ή και των Λυκείων.

Οι εσωτερικές αξιολογήσεις και οι ερευνητικές μελέτες, αν και λιγοστές, αναδεικνύουν ότι τα Καινοτόμα Προγράμματα, όπου εφαρμόστηκαν, ενθάρρυναν μια διαφορετική προσέγγιση της γνώσης, ενδυναμώνοντας τον εκπαιδευτικό και τον/την μαθητή/τρια και δημιουργώντας νέα περιβάλλοντα μάθησης. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι εκπαιδευτικοί που εμπλέκονται σε Καινοτόμα Προγράμματα φαίνεται να αναζητούν νέες προτάσεις για τη διδασκαλία τους. Ωστόσο, όπως προέκυψε από τη βιβλιογραφική μελέτη, τα περισσότερα από τα Καινοτόμα Προγράμματα εφαρμόζονται στο περιθώριο του σχολικού προγράμματος, εφόσον υλοποιούνται σε προαιρετική βάση εκτός του βασικού Ωρολογίου Προγράμματος, γεγονός που δεν επιτρέπει την εξάπλωσή τους σε ευρεία κλίμακα. Παράλληλα διαπιστώθηκε η έλλειψη μιας συστηματικής και συνολικής αποτίμησης της υπάρχουσας κατάστασης. Κατά συνέπεια, είναι ανάγκη να πραγματοποιηθεί μια ενδεδειγμένη μελέτη στην οποία θα διερευνηθεί ο βαθμός επίτευξης των στόχων των Καινοτόμων Προγραμμάτων και ο βαθμός διάχυσης των καινοτόμων προσεγγίσεων. Η εμπειρική αυτή μελέτη θα αποσκοπεί στην επανεκτίμηση του θεσμού των Καινοτόμων Προγραμμάτων και στη διατύπωση προτάσεων, ώστε η ένταξή τους στο εκπαιδευτικό σύστημα να μην αποτελεί «απομονωμένη νησίδα» καινοτομίας, αλλά μια «εστία» η οποία θα συμβάλλει στη βελτίωση της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης.

3. Ερευνητικό Πλαίσιο

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία, τα οποία προέκυψαν από την έρευνα αρχείου, διατυπώθηκαν οι ερευνητικές υποθέσεις/θεματικοί άξονες, στους οποίους βασίστηκε η ποσοτική και η ποιοτική έρευνα. Ο πρώτος θεματικός άξονας αφορά στη λειτουργική διεισδυτικότητα των Καινοτόμων Προγραμμάτων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και συγκεκριμένα στο αν ο αριθμός των Καινοτόμων Προγραμμάτων που υλοποιούνται στις σχολικές μονάδες είναι ικανοποιητικός. Ο δεύτερος θεματικός άξονας αφορά στην ποιότητα των υλοποιούμενων Καινοτόμων Προγραμμάτων, και συγκεκριμένα στο αν η υλοποίηση των προγραμμάτων επηρεάζει/βελτιώνει (α) τη στάση μαθητών/τριών σε θέματα με τα οποία ασχολούνται, όπως περιβαλλοντικά, υγείας, κ.ά., και (β) τη διδακτική πρακτική των εκπαιδευτικών, λόγοι για τους οποίους άλλωστε τα Καινοτόμα Προγράμματα εισήχθησαν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα.

Τέλος, ο τρίτος θεματικός άξονας αφορά στη βιωσιμότητα των Καινοτόμων Προγραμμάτων, και συγκεκριμένα στις αιτίες που ενδεχομένως δυσχεραίνουν την υλοποίησή τους και στις προτάσεις που θα συμβάλουν στη διασφάλιση της δημιουργικής αξιοποίησης και της μεγιστοποίησης των αποτελεσμάτων τους στην εκπαιδευτική διαδικασία και στην κοινωνική ζωή των μαθητών/τριών.

3.1. Μέθοδος-Δείγμα

Το ερωτηματολόγιο και η συνέντευξη αποτέλεσαν τα βασικά εργαλεία της έρευνας. Οι επιμέρους ερωτήσεις είναι κλειστού τύπου, όπου ο ερωτώμενος καλείται να απαντήσει: (α) με Ναι ή Όχι, (β) με επιλογή ενός μεταξύ επάλληλων επιπέδων διαφορετικού βαθμού προτίμησης και (γ) με επιλογή μίας ή περισσότερων εναλλακτικών απαντήσεων. Η συνέντευξη ήταν ατομική, ημι-δομημένη και διάρκειας μίας ώρας. Οι βασικές ερωτήσεις της συνέντευξης εξειδικεύτηκαν ανάλογα με την ομάδα-στόχο και αφορούσαν σε πτυχές και στοιχεία που δεν μπορούσαν να αποτυπωθούν με τις κλειστές ερωτήσεις των ερωτηματολογίων. Οι ομάδες στόχοι που έλαβαν μέρος στην έρευνα είναι:

- Τα Διοικητικά και Επιστημονικά Στελέχη της Εκπαίδευσης: Διευθυντές/τριες Εκπαίδευσης και Προϊστάμενοι Γραφείων (90), Σχολικοί Σύμβουλοι (99) και Υπεύθυνοι Σχολικών Δραστηριοτήτων(155)
- Οι Διευθυντές/τριες των σχολικών μονάδων του δείγματος, οι εκπαιδευτικοί (971), οι μαθητές/τριες της Ε΄ και Στ΄ Τάξης Δημοτικού Σχολείου (811), οι μαθητές/τριες Γυμνασίου (412) και οι μαθητές/τριες Γενικού και Επαγγελματικού Λυκείου (357).
- Οι γονείς των μαθητών/τριών των σχολικών μονάδων του δείγματος (1172).

3.2. Αποτελέσματα

Σε ό,τι αφορά στην επεξεργασία των αποτελεσμάτων, αρχικά αναλύονται τα δεδομένα της ποσοτικής έρευνας και στη συνέχεια γίνεται μια προσπάθεια ερμηνείας των αποτελεσμάτων με βάση τα στοιχεία της ποιοτικής έρευνας.

1^{ος} άξονας: Λειτουργική διευσθυτικότητα των Καινοτόμων Προγραμμάτων

Η πρώτη ερώτηση αφορούσε στη διευσθυτικότητα των Καινοτόμων Προγραμμάτων στις σχολικές μονάδες της Π/θμιας και Δ/θμιας Εκπαίδευσης. Η ερώτηση απευθύνθηκε στα Διοικητικά και Επιστημονικά Στελέχη της Εκπαίδευσης: Διευθυντές Εκπαίδευσης, Προϊσταμένους Γρα-

φείων και Σχολικούς Συμβούλους, καθώς και Υπευθύνους Σχολικών Δραστηριοτήτων, οι οποίοι κλήθηκαν να απαντήσουν σε ποιον βαθμό συμφωνούν ότι ο αριθμός των Καινοτόμων Προγραμμάτων που υλοποιούνται στις σχολικές μονάδες της περιοχής ευθύνης/αρμοδιότητάς τους είναι ικανοποιητικός.

Πίνακας 1.1: Αριθμός Καινοτόμων Προγραμμάτων που υλοποιούνται στις σχολικές μονάδες

Ομάδα Στόχος/ Βαθμός συμφωνίας	Διοικητικά Στελέχη της Εκπ/σης	Σχολικοί Σύμβουλοι	Υπεύθυνοι Σχολικών Δραστηριοτήτων
Βάση	90	99	155
Πολύ	17%	8%	22%
Αρκετά	66%	47%	55%
Λίγο	18%	37%	18%
Καθόλου	0%	5%	5%
ΔΞ / ΔΑ	0%	5%	3%
Σύνολο	100%	100%	100%

Από τα στοιχεία του Πίνακα 1.1 διαπιστώνεται ότι το 17% των διοικητικών στελεχών θεωρεί ότι ο αριθμός των Καινοτόμων Προγραμμάτων που υλοποιούνται στα σχολεία της αρμοδιότητάς τους είναι πολύ ικανοποιητικός και το 66% εκτιμά ότι είναι αρκετά ικανοποιητικός. Αντιθέτως, σχεδόν ένα στα πέντε (18%) διοικητικά στελέχη εκτιμά ότι ο αριθμός των Καινοτόμων Προγραμμάτων δεν είναι ικανοποιητικός. Αναφορικά με τους Σχολικούς Συμβούλους διαπιστώνεται ότι μόνο το 8% θεωρεί ότι ο αριθμός των Καινοτόμων Προγραμμάτων που υλοποιούνται στα σχολεία της αρμοδιότητάς τους είναι πολύ ικανοποιητικός, ενώ ένα ποσοστό 47% θεωρεί ότι ο αριθμός των συγκεκριμένων προγραμμάτων είναι αρκετά ικανοποιητικός. Επιπλέον, περισσότεροι από ένας στους τρεις Σχολικούς Συμβούλους (37%) εκτιμούν ότι ο αριθμός των Καινοτόμων Προγραμμάτων που υλοποιούνται στα σχολεία δεν είναι ικανοποιητικός και ένα μικρό ποσοστό (5%) δηλώνει ότι δεν είναι καθόλου ικανοποιητικός.

Από τις απαντήσεις των Υπευθύνων Σχολικών Δραστηριοτήτων, οι οποίοι είναι αρμόδιοι για την προώθηση των Καινοτόμων Προγραμμάτων στην περιοχή ευθύνης τους, διαπιστώνεται ότι το 22% δηλώνει ότι ο αριθμός των Καινοτόμων Προγραμμάτων που υλοποιούνται στις σχολι-

κές μονάδες είναι πολύ ικανοποιητικός και το 55% αρκετά ικανοποιητικός. Αντιθέτως, ένας σχεδόν στους πέντε (18%) εκτιμά ότι ο αριθμός των Καινοτόμων Προγραμμάτων δεν είναι ικανοποιητικός και το 3% δηλώνει ότι δεν είναι καθόλου ικανοποιητικός.

Η δεύτερη ερώτηση αφορούσε και πάλι στη διεισδυτικότητα των Καινοτόμων Προγραμμάτων στην Π/θμια και Δ/θμια Εκπαίδευση. Στην ερώτηση αυτή οι εκπαιδευτικοί κλήθηκαν να απαντήσουν αν συμμετέχουν στην υλοποίηση Καινοτόμων Προγραμμάτων, ενώ οι γονείς των μαθητών/τριών αν τα παιδιά τους συμμετέχουν στην υλοποίηση αντίστοιχων προγραμμάτων.

Πίνακας 1.2: Συμμετοχή Εκπαιδευτικών και Μαθητών/τριών στα Καινοτόμα Προγράμματα

Ομάδα Στόχος/Συμμετοχή σε Καινοτόμα Προγράμματα	Εκπ/κοί	Γονείς
Βάση	971	1172
Ναι	44%	59%
Όχι	51%	35%
ΔΞ / ΔΑ	5%	6%
Σύνολο	100%	100%

Από τους 971 εκπαιδευτικούς που πήραν μέρος στην έρευνα, οι μισοί (51%) απάντησαν ότι δεν έχουν συμμετάσχει σε Καινοτόμα Προγράμματα σε όλη τη διάρκεια της εκπαιδευτικής σταδιοδρομίας τους, ενώ ένα μικρό ποσοστό (5%) δεν απάντησε στην ερώτηση. Αντιθέτως, μόνο τέσσερις σχεδόν στους δέκα εκπαιδευτικούς (44%) απάντησαν θετικά στη συγκεκριμένη ερώτηση. Τα μεγαλύτερα ποσοστά των εκπαιδευτικών που συμμετέχουν σε Καινοτόμα Προγράμματα υπηρετούν κατά φθίνουσα σειρά σε Δημοτικά Σχολεία (54%) σε Γυμνάσια (40%), σε σχολικές μονάδες της Τεχνικής Επαγγελματικής Εκπαίδευσης (Τ.Ε.Ε., 39%), και τέλος σε Γενικά Λύκεια (27%), με προϋπηρεσία από 6 έως 15 χρόνια (49%) σε σχέση με αυτούς που έχουν έως πέντε χρόνια προϋπηρεσία (39%), και υπηρετούν κυρίως σε σχολικές μονάδες ημιαστικών περιοχών (58%) έναντι (41%) αυτών που υπηρετούν σε αστικές περιοχές.

Σε ό,τι αφορά στη συμμετοχή των μαθητών/τριών σε Καινοτόμα Προγράμματα, σύμφωνα με τις απόψεις των γονέων τους, διαπιστώθηκε ότι έξι στους δέκα γονείς (59%) δήλωσαν ότι το παιδί τους συμμετέχει σε κάποια σχολική δραστηριότητα, ενώ ένας στους τέσσερις απάντησε

αρνητικά ή ότι δεν γνωρίζει. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι περισσότερες θετικές απαντήσεις δίνονται από τους γονείς μαθητών/τριών της Π/θμιας Εκπαίδευσης (68%), σε αντίθεση με αυτούς της Δ/θμιας Εκπαίδευσης (Γυμνάσιο: 55%, Γενικό Λύκειο: 40% και Τ.Ε.Ε: 45%). Παρατηρήθηκε επίσης ότι η συμμετοχή μαθητών/τριών στις σχολικές δραστηριότητες είναι μεγαλύτερη στα σχολεία των αγροτικών (69%) και ημιαστικών (68%) έναντι των αστικών περιοχών (54%).

Η τρίτη ερώτηση επικεντρώνεται στο είδος των Καινοτόμων Προγραμμάτων που υλοποιούνται στις σχολικές μονάδες και απευθύνθηκε στους Διευθυντές/τριες. Η ίδια ερώτηση απευθύνθηκε σε μαθητές/τριες, που κλήθηκαν να απαντήσουν σε ποια Καινοτόμα Προγράμματα έχουν συμμετάσχει σε όλη τη διάρκεια της μαθητικής ζωής τους.

Πίνακας 1.3: Συμμετοχή μαθητών/τριών ανά Καινοτόμο Πρόγραμμα

Ομάδα Στόχος/ Είδος Καινοτόμου Προγράμματος	Μαθητές/τριες Δημοτικού	Μαθητές/τριες Γυμνασίου	Μαθητές/τριες Λυκείων
Βάση	811	412	357
Περιβαλλοντική Εκπαίδευση	35%	28%	37%
Αγωγή Υγείας	31%	21%	13%
Πολιτιστικά Θέματα – Μαθητικοί Καλλιτεχνικοί Αγώνες	27%	39%	16%
Αγωγή Σταδιοδρομίας	-	12%	-
Επιχειρηματικότητα των Νέων	8%	5%	5%
Ευρωπαϊκά Προγράμματα (Comenius, Leonardo Da Vinci κ.λπ.)	-	10%	-
Ευέλικτη Ζώνη	70%	(-)	6%
Αταξινόμητες Απαντήσεις	6%	10%	5%

Από τις απαντήσεις των μαθητών/τριών προκύπτει ότι το ένα τρίτο των μαθητών/τριών κάθε βαθμίδας δήλωσαν ότι συμμετέχουν σε Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Δημοτικό Σχολείο: 35%,

Γυμνάσιο: 28%, Λύκεια: 37%). Αρκετά μικρότερα είναι τα ποσοστά των Μαθητών/τριών που δηλώνουν ότι συμμετέχουν σε προγράμματα Αγωγής Υγείας, και ιδιαίτερα των μαθητών/τριών των Λυκείων (Δημοτικό Σχολείο: 31%, Γυμνάσιο: 21%, Λύκεια: 13%). Σε Πολιτιστικά Θέματα /Καλλιτεχνικούς Μαθητικούς Αγώνες δηλώνουν ότι συμμετέχουν σχεδόν τρεις στους δέκα περίπου μαθητές/τριες της Π/θμιας και τέσσερις στους δέκα μαθητές/τριες Γυμνασίου, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους μαθητές/τριες των Λυκείων είναι αρκετά μικρότερο (16%). Επιπλέον διαπιστώνεται ότι οι μαθητές/τριες των Γυμνασίων ημιαστικών περιοχών συμμετέχουν στα Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης σε ποσοστό διπλάσιο από το αντίστοιχο των μαθητών/τριών που φοιτούν σε Γυμνάσια αστικών ή αγροτικών περιοχών (ημιαστικά: 53%, αστικά: 22% και αγροτικά: 25%).

Το μικρό ποσοστό συμμετοχής των μαθητών/τριών Γυμνασίων σε Προγράμματα Αγωγής Σταδιοδρομίας και Επιχειρηματικότητας Νέων αποδίδεται στο γεγονός ότι η εφαρμογή τους άρχισε μετά το 2000, μία δεκαετία αργότερα από τη θεσμοθέτηση των υπόλοιπων σχολικών δραστηριοτήτων.

Σε ό,τι αφορά στο πρόγραμμα της Ευέλικτης Ζώνης, το 55% των Διευθυντών/τριών που απαντά ότι στα σχολεία τους υλοποιείται το σχετικό πρόγραμμα είναι Διευθυντές/τριες σχολικών μονάδων της Π/θμιας Εκπαίδευσης, αφού, ως γνωστόν, η θεσμοθέτηση της Ευέλικτης Ζώνης στη Δ/θμια Εκπαίδευση εκκρεμεί. Ως εκ τούτου, στη νεοεισαχθείσα καινοτομία της Ευέλικτης Ζώνης, η οποία ενσωματώθηκε στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα (Ω.Π.) της Π/θμιας Εκπαίδευσης το σχολικό έτος 2006-07, συμμετείχε το 70% των μαθητών/τριών της Π/θμιας Εκπαίδευσης και το 6% εκείνων της Δ/θμιας Εκπαίδευσης, που συμμετείχαν στην πιλοτική εφαρμογή της σε ορισμένα Γυμνάσια της χώρας τα σχολικά έτη 2001-02 έως 2003-04.

Στην τέταρτη ερώτηση επιχειρείται να διευκρινιστεί το χρονικό πλαίσιο μέσα στο οποίο υλοποιούνται τα Καινοτόμα Προγράμματα. Διερευνάται, δηλαδή, από πού εξοικονομείται ο χρόνος για την υλοποίηση των Καινοτόμων Προγραμμάτων, δεδομένου ότι τα προγράμματα αυτά έχουν θεσμοθετηθεί στην Π/θμια Εκπαίδευση να υλοποιούνται εντός του Ωρολογίου Προγράμματος (Ω.Π.) και στην Δ/θμια εκτός. Μια άλλη «ανάγνωση» του σκοπού της ερώτησης είναι η διερεύνηση του βαθμού λειτουργικής διεισδυτικότητας των Καινοτόμων Προγραμμάτων σε συνδυασμό με τη διαχείριση του σχολικού χρόνου, ως παράγοντα ποιότητας και βιωσιμότητας των προγραμμάτων αυτών.

Πίνακας 1.4: Χρονικό πλαίσιο υλοποίησης Καινοτόμων Προγραμμάτων

Ομάδα Στόχος/ Χρονικό πλαίσιο υλοποίησης Καινοτόμων Προγραμμάτων	Διευθυντές/ τριες	Μαθητές/ τριες Δημοτικού	Μαθητές/ τριες Γυμνασίου	Μαθητές/ τριες Λυκείου
Βάση	97	811	412	357
Στο πλαίσιο του Ω.Π.	54%	41%	58%	52%
Στο πρόγραμμα της Ευέλικτης Ζώνης (Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση)	54%	52%		
Εκτός του Ω.Π. του σχολείου/ Στον ελεύθερο χρόνο των μαθητών/τριών	53%	29%	48%	43%
Αταξινόμητες απαντήσεις	4%	2%	4%	8%
ΔΞ / ΔΑ	0%	19%	0%	0%
Σύνολο	159	1154	479	370

Από τα δεδομένα διαπιστώνεται ότι περισσότεροι από ένας στους δύο Διευθυντές/τριες (54%) δηλώνουν ότι τα Καινοτόμα Προγράμματα υλοποιούνται είτε στο πλαίσιο του Ωρολόγιου Προγράμματος (Ω.Π.) των υπαρχόντων μαθημάτων, αριθμητικό δεδομένο που συμπίπτει με το χρονικό πλαίσιο υλοποίησης του προγράμματος της Ευέλικτης Ζώνης στην Π/θμια Εκπαίδευση, είτε σε ώρες εκτός του Ω.Π., στον ελεύθερο χρόνο των μαθητών/τριών (53%). Στο ίδιο ερώτημα οι μαθητές/τριες απαντούν ότι συμμετέχουν στα Καινοτόμα Προγράμματα είτε σε ώρες εντός του Ω.Π. (Δημοτικό Σχολείο: 41%, Γυμνάσιο: 58%, Λύκεια: 52%), είτε στον ελεύθερο χρόνο (Δημοτικό Σχολείο: 29%, Γυμνάσιο: 48%, Λύκεια: 43%). Ας σημειωθεί ότι ο όρος «ελεύθερος χρόνος» για ορισμένους μαθητές/τριες της Π/θμιας Εκπαίδευσης ενδεχομένως να παρερμηνεύθηκε και να ταυτίσθηκε είτε με το πρόγραμμα της Ευέλικτης Ζώνης είτε με το πρόγραμμα του Ολοήμερου Σχολείου.

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι στην Π/θμια Εκπαίδευση τα

Καινοτόμα Προγράμματα ενσωματώθηκαν είτε στο πλαίσιο της Ευέλικτης Ζώνης είτε σε ώρες διδασκαλίας των μαθημάτων, ενώ στη Δ/θμια υλοποιούνται είτε σε ώρες μαθημάτων, άτυπα, είτε στον ελεύθερο χρόνο των μαθητών/τριών.

Στην πέμπτη ερώτηση επιχειρείται να διερευνηθεί κατά πόσο αξιοποιούνται από εκπαιδευτικούς και μαθητές/τριες τα κέντρα υποστήριξης των καινοτόμων δράσεων και συγκεκριμένα τα Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Κ.Π.Ε.), οι Συμβουλευτικοί Σταθμοί Νέων (Σ.Σ.Ν.), τα Κέντρα Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού (ΚΕ.ΣΥ.Π.) καθώς και τα Γραφεία Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού (ΓΡΑ.Σ.Ε.Π.). Η ερώτηση απευθύνθηκε στους Διευθυντές/τριες σχολικών μονάδων και τα αποτελέσματα αποτυπώνονται στον παρακάτω Πίνακα 1.5

Πίνακας 1.5: Αξιοποίηση των Κέντρων στήριξης των Καινοτόμων Δράσεων σύμφωνα με τις απαντήσεις των Διευθυντών /τριών

Κέντρα υποστήριξης των καινοτόμων δράσεων/Αριθμός μαθητών/τριών που επισκέπτονται τα κέντρα	Κ.Π.Ε.	Σ.Σ.Ν.	ΚΕ.ΣΥ.Π	ΓΡΑ.Σ.Ε.Π
Βάση	97	97	97	97
Πολλοί	11%	0%	2%	2%
Αρκετοί	28%	8%	11%	7%
Λίγοι	30%	24%	20%	22%
Κανένας	25%	40%	40%	43%
ΔΞ / ΔΑ	6%	28%	27%	26%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%

Από τις απαντήσεις των Διευθυντών/τριών διαπιστώνεται ότι ένας στους δέκα Διευθυντές/τριες (11%) δηλώνει ότι πολλοί από τους μαθητές/τριες του επισκέπτονται τα Κ.Π.Ε. και λιγότερο από ένας στους τρεις (28%) δηλώνει «αρκετοί». Αντιθέτως, σχεδόν ένας στους τρεις (30%) δηλώνει ότι λίγοι μαθητές/τριες επισκέπτονται τα Κ.Π.Ε. και ένας στους τέσσερις Διευθυντές/τριες (25%) δηλώνει ότι οι μαθητές/τριες του σχολείου δεν έχουν επισκεφτεί τα Κ.Π.Ε. Όμως, όπως διαπιστώνεται από τα στοιχεία του Πίνακα 1.5., ακόμη πιο απογοητευτικά είναι τα αποτελέσματα που αφορούν στις επισκέψεις μαθητών/τριών στα υπόλοιπα υποστηρικτικά κέντρα. Πράγματι, λιγότερο από ένας στους δέκα Διευθυντές/τριες (8%) δηλώνει ότι αρκετοί από τους μαθητές/τριες του επισκέπτονται Σ.Ν.Ν. Αντιθέτως, ένας σχεδόν στους τέσσερις (24%) δηλώνει

ότι λίγοι μαθητές/τριες επισκέπτονται Σ.Ν.Ν. και τέσσερις στους δέκα Διευθυντές/τριες (40%) δηλώνουν ότι οι μαθητές/τριες του σχολείου δεν έχουν επισκεφτεί Σ.Ν.Ν.

Σε ό,τι αφορά στις επισκέψεις μαθητών/τριών στα ΚΕ.ΣΥ.Π. και στα ΓΡΑ.ΣΕΠ. η αριθμητική εικόνα είναι παρόμοια με αυτήν των Σ.Ν.Ν. Το γεγονός αυτό ενδεχομένως να οφείλεται είτε στο ότι τα ΚΕ.ΣΥ.Π. λειτουργούν στην πρωτεύουσα κάθε νομού και δεν υπάρχει η σχετική ενημέρωση όλων των εφήβων για τον σκοπό λειτουργίας τους, είτε στο ότι δεν έχουν όλες οι σχολικές μονάδες της Δ/θμιας Εκπαίδευσης ΓΡΑ.Σ.Ε.Π.

Συνοψίζοντας, διαπιστώνεται πως οι Σχολικοί Σύμβουλοι θεωρούν ότι ο αριθμός των Καινοτόμων Προγραμμάτων που υλοποιούνται στα σχολεία της περιοχής ευθύνης τους δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ικανοποιητικός, σε αντίθεση με τα διοικητικά στελέχη και τους Υπευθύνους Σχολικών Δραστηριοτήτων που απαντούν θετικά. Σε ό,τι αφορά στη συμμετοχή εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών σε Καινοτόμα Προγράμματα διαπιστώνεται ότι τέσσερις σχεδόν στους δέκα εκπαιδευτικούς έχουν υλοποιήσει έστω και μία φορά ένα Καινοτόμο Πρόγραμμα και έξι στους δέκα μαθητές/τριες έχουν συμμετάσχει σε κάποιο, σύμφωνα με τη δήλωση των γονέων. Επιπλέον, σύμφωνα με τις απόψεις των Διευθυντών/τριών, στις σχολικές μονάδες της Π/θμιας και της Δ/θμιας Εκπαίδευσης υλοποιούνται κυρίως προγράμματα Πολιτιστικών Θεμάτων/ Πανελληνίων Καλλιτεχνικών Μαθητικών Αγώνων, Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και Αγωγής Υγείας, και πολύ λιγότερα Αγωγής Σταδιοδρομίας, Ευρωπαϊκών Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επιχειρηματικότητας των Νέων. Επιπροσθέτως, ως προς το χρονικό πλαίσιο εντός του οποίου υλοποιούνται τα Καινοτόμα Προγράμματα διαπιστώνεται ότι στην Π/θμια Εκπαίδευση τα προγράμματα ενσωματώθηκαν είτε στο πλαίσιο της Ευέλικτης Ζώνης είτε σε ώρες διδασκαλίας των μαθημάτων, ενώ στη Δ/θμια υλοποιούνται είτε σε ώρες μαθημάτων, άτυπα, είτε στον ελεύθερο χρόνο μαθητών/τριών. Τέλος, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός της ύπαρξης ενός μικρού αριθμού των μαθητών/τριών που επισκέπτονται τα κέντρα υποστήριξης των καινοτόμων δράσεων, και ιδιαίτερα τους Σ.Σ.Ν., ΚΕ.ΣΥ.Π. και ΓΡΑ.Σ.Ε.Π., γεγονός που χρήζει επιπλέον διερεύνησης.

2^{ος} Άξονας: Ποιότητα των Καινοτόμων Προγραμμάτων

Οι ερωτήσεις του δεύτερου άξονα επικεντρώνονται στην ποιότητα των υλοποιούμενων Καινοτόμων Προγραμμάτων, και συγκεκριμένα στον βαθμό επίτευξης του σκοπού και των στόχων της εισαγωγής τους στην εκπαίδευση.

Στην πρώτη ερώτηση του δεύτερου άξονα ζητήθηκε από τους Διευθυντές/τριες και τους εκπαιδευτικούς των σχολικών μονάδων να απαντήσουν αν σημειώνεται αλλαγή στη στάση των μαθητών/τριών σε θέματα με τα οποία ασχολήθηκαν στα Καινοτόμα Προγράμματα. Επιπροσθέτως επιχειρήθηκε να καταγραφούν οι απόψεις των μαθητών/τριών της Δ/θμιας Εκπαίδευσης αναφορικά με το ίδιο θέμα. Ας σημειωθεί ότι ανάλογες ερωτήσεις δεν υποβλήθηκαν στους μαθητές/τριες της Π/θμιας Εκπαίδευσης, λόγω του νεαρού της ηλικίας τους. Για τον λόγο αυτό, μόνον εμμέσως προκύπτουν κάποια συμπεράσματα από τις απόψεις των Διευθυντών/τριών και των Εκπαιδευτικών.

Πίνακας 2.1: Αλλαγή στάσης των μαθητών/τριών σε θέματα Περιβάλλοντος

Ομάδα Στόχος/ Βαθμός συμφωνίας	Διευθυντές/τριες	Εκπαιδευτικοί	Μαθητές/τριες Γυμνασίου	Μαθητές/τριες Λυκείων
Βάση	97	971	114	131
Σημαντική	26%	15%	42%	31%
Αρκετή	39%	25%	40%	39%
Ελάχιστη	4%	7%	9%	17%
Καμία	0%	2%	4%	6%
ΔΞ/ΔΑ	31%	50%	5%	7%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%

Από τα στοιχεία του Πίνακα 2.1 διαπιστώνεται ότι ένας στους τέσσερις Διευθυντές/τριες (26%) δηλώνει ότι η συμμετοχή των μαθητών/τριών σε Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Π.Ε.), βελτίωσε σημαντικά τη στάση τους σε θέματα με τα οποία ασχολήθηκαν, και τέσσερις στους δέκα (39%) δηλώνουν «αρκετά». Ελάχιστη αλλαγή στη στάση των μαθητών/τριών διαπιστώνει ένα πολύ μικρό ποσοστό (4%) των Διευθυντών/τριών. Η απουσία μηδενικών ποσοστών στην επιλογή «καθόλου» αλλά και η γενικότερη θετική άποψη των Διευθυντών/τριών καταδεικνύει ότι η Π.Ε. καλλιεργεί θετικές στάσεις και ενδεχομένως ενσυνείδητες συμπεριφορές σε σχετικά ζητήματα και προβλήματα του περιβάλλοντος.

Από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών στο ίδιο ερώτημα διαπιστώνεται ότι ένα σχετικά μικρό ποσοστό εκπαιδευτικών (15%) θεωρεί ότι η στάση των μαθητών/τριών βελτιώθηκε σημαντικά μετά τη συμμετοχή τους σε προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, και ένας στους τέσσερις (25%) δηλώνει ότι η στάση τους βελτιώθηκε αρκετά. Αξίζει να σημειωθεί

ότι στο συγκεκριμένο ερώτημα ένα μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων (50%) επέλεξε την εκδοχή «ΔΞ/ΔΑ». Το γεγονός αυτό ενδεχομένως να οφείλεται στο ότι οι ερωτηθέντες είτε δεν παρατήρησαν αλλαγή στη στάση των μαθητών/τριών είτε δεν συμμετέχουν στην υλοποίηση Καινοτόμων Προγραμμάτων, επομένως δεν γνωρίζουν και τους στόχους που πρέπει να επιτευχθούν. Από τους εκπαιδευτικούς που παρατήρησαν βελτίωση στη στάση των μαθητών/τριών, οι περισσότεροι υπηρετούν στην Τ.Ε.Ε. (25%) σε σχέση με αυτούς που υπηρετούν σε Γενικά Λύκεια. Οι μαθητές/τριες της Δ/θμιας Εκπαίδευσης απαντούν ότι τα προγράμματα Π.Ε. επηρέασαν σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν τα περιβαλλοντικά θέματα. Συγκεκριμένα, οκτώ στους δέκα μαθητές/τριες του Γυμνασίου (42% και 40%) και επτά στους δέκα μαθητές/τριες του Λυκείου και της Τ.Ε.Ε. (31% και 39%) δηλώνουν ότι η συμμετοχή τους σε προγράμματα Π.Ε. άλλαξε τη στάση τους «σημαντικά» έως «αρκετά σημαντικά».

Πίνακας 2.2: Αλλαγή στάσης των μαθητών/τριών σε θέματα Αγωγής Υγείας

Ομάδα Στόχος/ Βαθμός συμφωνίας	Διευθυντές/τριες	Εκπαιδευτικοί	Μαθητές/τριες Γυμνασίου	Μαθητές/τριες Λυκείων
Βάση	97	971	85	48
Σημαντική	18%	10%	39%	33%
Αρκετή	42%	21%	31%	38%
Ελάχιστη	5%	7%	13%	13%
Καμία	0%	2%	9%	13%
ΔΞ/ΔΑ	35%	60%	8%	4%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%

Σε ό,τι αφορά στην αλλαγή στάσεων των μαθητών/τριών σε θέματα Αγωγής Υγείας, ένας σχεδόν στους πέντε (18%) Διευθυντές/τριες δηλώνουν ότι η στάση των μαθητών/τριών τους σε ανάλογα θέματα παρουσίασε σημαντική βελτίωση, και τέσσερις στους δέκα (42%) αρκετή βελτίωση. Σε ό,τι αφορά στους εκπαιδευτικούς, ένας στους δέκα (10%) βρίσκει τη βελτίωση σημαντική και ένας στους πέντε (21%) αρκετή. Οι εκπαιδευτικοί της Τ.Ε.Ε. διαπιστώνουν αλλαγή στη στάση των μαθητών/τριών τους, καθώς οι απαντήσεις «σημαντική» ή «αρκετή» αλλαγή της στάσης σε θέματα Αγωγής Υγείας συγκεντρώνουν τα μεγαλύτερα ποσοστά. Επιπλέον διαπιστώνεται ότι στο συγκεκριμένο ερώτημα ένα μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων Διευθυντών/τριών (35%) και εκπαιδευτικών (60%) δεν απάντησε.

Επτά στους δέκα μαθητές/τριες του Γυμνασίου (39% και 31%) και των Λυκείων (33% και 38%) δηλώνουν ότι η συμμετοχή τους σε προγράμματα Αγωγής Υγείας βελτίωσε τη στάση τους σε θέματα υγείας «σημαντικά» ή «αρκετά σημαντικά» αντίστοιχα.

Πίνακας 2.3: Αλλαγή στάσης των μαθητών/τριών σε πολιτιστικά θέματα

Ομάδα Στόχος/ Βαθμός συμφωνίας	Διευθυντές/τριες	Εκπαιδευτικοί	Μαθητές/τριες Γυμνασίου	Μαθητές/τριες Λυκείων
Βάση	97	971	160	56
Σημαντική	33%	14%	14%	23%
Αρκετή	35%	17%	24%	38%
Ελάχιστη	3%	4%	24%	27%
Καμία	1%	1%	27%	4%
ΔΞ/ΔΑ	28%	63%	12%	9%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%

Αναφορικά με την αλλαγή της στάσης των μαθητών/τριών σε πολιτιστικά θέματα, μετά τη συμμετοχή τους σε προγράμματα Πολιτιστικών Θεμάτων και Πανελληνίων Μαθητικών Καλλιτεχνικών Αγώνων, σύμφωνα με τις απόψεις της πλειονότητας των Διευθυντών/τριών (33% και 35%), η στάση των μαθητών/τριών βελτιώθηκε σημαντικά ή αρκετά αντίστοιχα. Σε ό,τι αφορά στους εκπαιδευτικούς, ένα μικρό ποσοστό (14%) δήλωσε ότι η στάση των μαθητών/τριών βελτιώθηκε σημαντικά, ένα άλλο ποσοστό (17%) βρίσκει την βελτίωση αρκετή. Τέλος, ένα ποσοστό 4% θεωρεί τη βελτίωση της στάσης των μαθητών/τριών ελάχιστη. Όπως και στις δύο προηγούμενες ερωτήσεις, αξίζει και εδώ να σημειωθεί το μεγάλο ποσοστό των ερωτηθέντων Διευθυντών/τριών (27%) και των εκπαιδευτικών (63%) που δεν συμπλήρωσαν τη συγκεκριμένη ερώτηση.

Οι μισοί μαθητές/τριες του Γυμνασίου (51%) διαπιστώνουν μικρή ή μηδενική αλλαγή της στάσης τους σε πολιτιστικά θέματα. Ωστόσο, περίπου τέσσερις στους δέκα (38%) δηλώνουν ότι η στάση τους βελτιώθηκε σημαντικά ή αρκετά σημαντικά. Αντιθέτως, και παρά το γεγονός ότι ο διαθέσιμος χρόνος για τη συμμετοχή των μαθητών/τριών των Λυκείων σε προγράμματα Πολιτιστικών Θεμάτων – Πανελληνίων Μαθητικών Καλλιτεχνικών Αγώνων περιορίζεται κατά πολύ λόγω των Πανελληνίων Εξετάσεων, έξι στους δέκα (61%) μαθητές/τριες του Λυκείου δηλώνουν ότι βελτιώθηκε η στάση τους σημαντικά ή αρκετά σημαντικά.

Σε ό,τι αφορά στην αλλαγή της στάσης των μαθητών/τριών σε θέματα με τα οποία ασχολήθηκαν στο πλαίσιο της συμμετοχής τους σε Ευρωπαϊκά Εκπαιδευτικά Προγράμματα, μεγάλο ποσοστό εκπαιδευτικών (82%) δεν απάντησε, διότι ενδεχομένως στο σχολείο τους δεν πραγματοποιήθηκε ανάλογο πρόγραμμα. Επιπλέον, οι απόψεις των εκπαιδευτικών των σχολικών μονάδων που συμμετείχαν με τους μαθητές/τριες σε Ευρωπαϊκά Προγράμματα είναι μοιρασμένες. Οι μισοί περίπου εκπαιδευτικοί δηλώνουν ότι η στάση των μαθητών/τριών τους επηρεάστηκε θετικά, ενώ οι άλλοι μισοί αρνητικά.

Η επόμενη ερώτηση εστίασε στον βαθμό που η συμμετοχή σε Καινοτόμα Προγράμματα / σχολικές δραστηριότητες επηρεάζει θετικά τη στάση των μαθητών/τριών απέναντι στο σχολείο.

Πίνακας 2.4: Αλλαγή στάσης μαθητών/τριών απέναντι στο σχολείο

Ομάδα Στόχος/ Αλλαγή στάσης	Μαθητές/τριες Δημοτικού	Μαθητές/τριες Γυμνασίου	Μαθητές/τριες Λυκείων	Γονείς
Βάση	811	412	357	691
Πολύ - Αρκετά	73%	61%	51%	65%
Λίγο - Καθόλου	13%	27%	26%	34%
ΔΞ / ΔΑ	14%	12%	23%	3%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%

Οι μαθητές/τριες όλων των βαθμίδων σε υψηλά ποσοστά (Δημοτικό Σχολείο: 73%, Γυμνάσιο: 61%, Λύκεια: 51%) συμφωνούν ότι πράγματι η συμμετοχή τους στα Καινοτόμα Προγράμματα διαμόρφωσε μια θετικότερη στάση απέναντι στο σχολείο. Μικρότερα ποσοστά μαθητών/τριών (Δημοτικό Σχολείο: 13%, Γυμνάσιο: 27%, Λύκεια: 26%) δηλώνουν ότι η στάση τους απέναντι στο σχολείο άλλαξε λίγο ή δεν άλλαξε καθόλου. Από τις απαντήσεις των γονέων διαπιστώνεται επίσης ότι στην πλειονότητά τους (65%) δηλώνουν ότι η συμμετοχή του παιδιού τους στα παραπάνω προγράμματα βελτίωσε από πολύ έως αρκετά τη στάση του απέναντι στο σχολείο. Αντιθέτως, ένας στους τρεις γονείς (34%) απάντησε ότι η συμμετοχή του παιδιού του στα παραπάνω προγράμματα δεν βελτίωσε τη στάση του απέναντι στο σχολείο.

Οι γονείς που θεωρούν ότι η συμμετοχή του παιδιού τους σε Καινοτόμα Προγράμματα βελτίωσε πολύ ή αρκετά τη στάση του απέναντι στο σχολείο στην πλειονότητά τους είναι απόφοιτοι Δημοτικού Σχολείου (30%) ή Γυμνασίου (27%), έναντι των αποφοίτων ανώτερης ή ανώτατης

σχολής (11%), είναι κάτοικοι αγροτικών περιοχών (25%), έναντι αυτών που κατοικούν στις αστικές περιοχές (14%) και είναι γονείς μαθητών/τιών που φοιτούν στην Π/θμια Εκπαίδευση (19%), έναντι αυτών που τα παιδιά τους φοιτούν στην Τ.Ε.Ε.(11%). Το γεγονός αυτό μπορεί να αποδοθεί είτε στο ό,τι στις αγροτικές περιοχές δεν υπάρχουν πολλές δυνατότητες εξωσχολικών δραστηριοτήτων, και επομένως τα Καινοτόμα Προγράμματα βρίσκουν προσφορότερο έδαφος, είτε στο ό,τι οι μαθητές/ τριες της Π/θμιας Εκπαίδευσης λόγω του νεαρού της ηλικίας είναι πιο δεκτικοί στις θετικές επιδράσεις των Καινοτόμων Προγραμμάτων.

Στην επόμενη ερώτηση οι Σχολικοί Σύμβουλοι κλήθηκαν να απαντήσουν σε ποιον βαθμό συμφωνούν με τις παρακάτω προτάσεις :

A. Οι εκπαιδευτικοί αξιοποιούν τις καινοτόμες διδακτικές στρατηγικές διδασκαλίας και μάθησης που εισάγουν τα Καινοτόμα Προγράμματα στην καθημερινή διδακτική πρακτική.

B. Η εφαρμογή των Καινοτόμων Προγραμμάτων είναι επιτυχής στα σχολεία της αρμοδιότητας σας.

Πίνακας 2.5: Ποιότητα Καινοτόμων Προγραμμάτων

Προτάσεις ποιότητας και αξιοποίησης / Βαθμός συμφωνίας	Αξιοποίηση καινοτόμων προσεγγίσεων	Επιτυχής εφαρμογή
Βάση	99	99
Πολύ	2%	7%
Αρκετά	25%	57%
Λίγο	64%	31%
Καθόλου	6%	2%
ΔΞ/ΔΑ	3%	3%
Σύνολο	100%	100%

Από τα στοιχεία του Πίνακα 2.5 διαπιστώνεται ότι μόνον ένας στους τέσσερις Σχολικούς Συμβούλους (25%) δηλώνει ότι οι καινοτόμες διδακτικές στρατηγικές διδασκαλίας και μάθησης, οι οποίες εφαρμόζονται κατά την υλοποίηση Καινοτόμων Προγραμμάτων, αξιοποιούνται αρκετά στην καθημερινή διδακτική πρακτική από τους εκπαιδευτικούς. Αντιθέτως, η πλειονότητα του δείγματος (64% και 6%) δηλώνει ότι οι εκπαιδευτικοί αξιοποιούν ελάχιστα ή καθόλου τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις που εφαρμόζονται στα Καινοτόμα Προγράμματα στην καθημερινή

διδασκτική πρακτική, γεγονός που ακυρώνει στην πράξη τον διπλό ρόλο που κλήθηκαν να διαδραματίσουν οι σχολικές δραστηριότητες στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Αναφορικά με τις απόψεις των Σχολικών Συμβούλων για το αν η εφαρμογή των Καινοτόμων Προγραμμάτων είναι επιτυχής στα σχολεία της αρμοδιότητάς τους, ένα πολύ μικρό ποσοστό (7%) δηλώνει ότι η υλοποίηση των Καινοτόμων Προγραμμάτων είναι πολύ επιτυχής, ενώ το 57% δηλώνει αρκετά επιτυχής. Αντιθέτως, ένας στους τρεις (31% και 2%) θεωρεί ότι δεν είναι επιτυχής η εφαρμογή των Καινοτόμων Προγραμμάτων στα σχολεία της περιοχής ευθύνης τους,

Στην τελευταία ερώτηση της συγκεκριμένης θεματικής καταγράφεται ο βαθμός συμφωνίας των διοικητικών στελεχών της εκπαίδευσης και των Υπευθύνων Σχολικών Δραστηριοτήτων σχετικά με την επάρκεια της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών που υλοποιούν Καινοτόμα Προγράμματα στα σχολεία της αρμοδιότητάς τους.

Πίνακας 2.6: Επαρκής επιμόρφωση εκπαιδευτικών για τα Καινοτόμα Προγράμματα

Ομάδα Στόχος/Επάρκεια επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών	Στελέχη Διοίκησης	Υπεύθυνοι Σχ. Δραστηριοτήτων
Βάση	90	155
Πολύ	3%	3%
Αρκετά	41%	41%
Λίγο	52%	45%
Καθόλου	3%	6%
ΔΞ/ΔΑ	0%	5%
Σύνολο	100%	100%

Από τις απαντήσεις των Διευθυντών Εκπαίδευσης, των Προϊσταμένων Γραφείων καθώς και των Υπευθύνων Σχολικών Δραστηριοτήτων διαπιστώνεται ότι μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό (3%) των δύο ομάδων-στόχων δηλώνει ότι οι εκπαιδευτικοί που υλοποιούν τα Καινοτόμα Προγράμματα έχουν την ανάλογη επιστημονική και παιδαγωγική κατάρτιση. Το 41% των διοικητικών στελεχών και των Υπευθύνων Σχολικών Δραστηριοτήτων δηλώνει ότι οι εκπαιδευτικοί που υλοποιούν τα Καινοτόμα Προγράμματα είναι αρκετά επιμορφωμένοι. Αντιθέτως, ένας στους δύο Διευθυντές Εκπαίδευσης, Προϊσταμένους Γραφείων (52%) και

Υπευθύνους Σχολικών Δραστηριοτήτων (45%) δηλώνει ότι οι εκπαιδευτικοί που υλοποιούν Καινοτόμα Προγράμματα στα σχολεία της περιοχής ευθύνης τους δεν έχουν την ανάλογη επιστημονική και παιδαγωγική κατάρτιση/επιμόρφωση.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, διαπιστώνεται ότι, σύμφωνα με τις απόψεις των Διευθυντών/τριών, η αλλαγή της στάσης των μαθητών/τριών απέναντι στο σχολείο γενικά και στα επιμέρους θέματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Αγωγής Υγείας και Πολιτιστικών Θεμάτων, ειδικότερα, αξιολογείται ως σημαντική. Ωστόσο, οι εκπαιδευτικοί δεν συμμερίζονται στον ίδιο βαθμό τις παραπάνω απόψεις. Σημαντικό στοιχείο είναι η καταγραφή των απόψεων των ίδιων των μαθητών/τριών, που θεωρούν ότι η στάση τους σε θέματα περιβάλλοντος και υγείας βελτιώθηκε σημαντικά. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση ενός μαθητή Γυμνασίου: «(...) ήταν ευχάριστο, ήμασταν όλα τα παιδιά μαζί, γελάγαμε, (...) σκάβαμε τον κήπο, ποτίζαμε, μου άρεσε αυτό που έκανα, και αυτό για τους νέους είναι σημαντικό να νιώθεις ότι δίνεις κάτι για το σχολείο». Αναφορικά με την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών που υλοποιούν Καινοτόμα Προγράμματα, τόσο τα διοικητικά στελέχη όσο και οι Υπεύθυνοι των Σχολικών Δραστηριοτήτων θεωρούν ότι είναι σχετικά επαρκής, ενώ σύμφωνα με τους Σχολικούς Συμβούλους οι εκπαιδευτικοί δεν αξιοποιούν τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις που εφαρμόζονται κατά την υλοποίηση των Καινοτόμων Προγραμμάτων στην καθημερινή διδακτική πρακτική, με αποτέλεσμα τα Καινοτόμα Προγράμματα να παραμένουν απλές «νησίδες ανάσας».

3^{ος} Άξονας: Βιωσιμότητα των Καινοτόμων Προγραμμάτων

Οι ερωτήσεις του τρίτου άξονα επικεντρώνονται στις απόψεις των συμμετεχόντων σχετικά με την αναγκαιότητα υλοποίησης Καινοτόμων Προγραμμάτων, τις τυχόν δυσκολίες/προβλήματα που επισημαίνονται κατά την υλοποίησή τους και στη διατύπωση προτάσεων προκειμένου να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα των Καινοτόμων Προγραμμάτων.

Η πρώτη ερώτηση αφορά στη διερεύνηση των απόψεων των διοικητικών και επιστημονικών στελεχών της εκπαίδευσης, και συγκεκριμένα των Διευθυντών Εκπαίδευσης, των Προϊσταμένων Γραφείων και των Σχολικών Συμβούλων καθώς και των Υπευθύνων Σχολικών Δραστηριοτήτων, αλλά και των εκπαιδευτικών σχετικά με τον βαθμό συμφωνίας τους με την πρόταση: «το εκπαιδευτικό σύστημα έχει ανάγκη από την υλοποίηση Καινοτόμων Προγραμμάτων».

Πίνακας 3.1: Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα έχει ανάγκη από υλοποίηση Καινοτόμων Προγραμμάτων.

Ομάδα Στόχος / Βαθμός Συμφωνίας	Στελέχη Διοίκησης	Σχολικοί Σύμβουλοι	Υπεύθυνοι Σχ. Δραστηριοτήτων	Εκπαιδευτικοί
Βάση	90	99	155	971
Πολύ	59%	65%	88%	55%
Αρκετά	36%	29%	7%	43%
Λίγο	6%	3%	3%	6%
Καθόλου	0%	1%	0%	1%
ΔΞ/ΔΑ	0%	0%	1%	0%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%

Από τα στοιχεία του Πίνακα 3.1 διαπιστώνεται ότι η πλειονότητα των Διευθυντών/τριών Εκπαίδευσης και των Προϊσταμένων Γραφείων, των Σχολικών Συμβούλων, των Υπευθύνων Σχολικών Δραστηριοτήτων, καθώς και των εκπαιδευτικών, θεωρεί πολύ έως αρκετά αναγκαία την υλοποίηση Καινοτόμων Προγραμμάτων. Αντιθέτως, ένα πολύ μικρό ποσοστό από κάθε ομάδα-στόχο (3% έως 6%) δεν θεωρεί αναγκαία την υλοποίησή τους.

Από άλλα στοιχεία προκύπτει ότι οι νέοι σε ηλικία εκπαιδευτικοί και οι έχοντες λίγα χρόνια διδακτικής εμπειρίας είναι εκείνοι που θεωρούν την υλοποίηση Καινοτόμων Προγραμμάτων στα σχολεία πολύ αναγκαία.

Η επόμενη ερώτηση εστίασε στη διερεύνηση των παραγόντων, οι οποίοι δυσχεραίνουν την υλοποίηση των Καινοτόμων Προγραμμάτων. Η ερώτηση απευθύνθηκε στους Σχολικούς Συμβούλους, στους Διευθυντές/τριες των σχολικών μονάδων και στους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι κλήθηκαν να ιεραρχήσουν τρεις (3) από τους επτά (7) παράγοντες ως τους πλέον σημαντικούς που δυσχεραίνουν την υλοποίηση των καινοτόμων παραγόντων.

Πίνακας 3.2: Παράγοντες που δυσχεραίνουν την υλοποίηση Καινοτόμων Προγραμμάτων

Ομάδα Στόχος / Παράγοντες	Σχολ. Σύμβουλοι	Διευθυντές/τριες	Εκπαιδευτικοί
Βάση	99	97	971
Ανελαστικό Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών	54%	44%	47%
Εφαρμογή των Καινοτόμων Προγραμμάτων εκτός Ω.Π.	46%	30%	35%
Ελλιπής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών	53%	53%	47%
Έλλειψη ενδιαφέροντος εκ μέρους των εκπαιδευτικών	44%	38%	21%
Ανεπαρκής ενημέρωση των εκπαιδευτικών	24%	33%	39%
Έλλειψη επαρκούς υλικοτεχνικής υποδομής	32%	49%	57%
Ελλιπής χρηματοδότηση	40%	57%	52%
Αταξιόμητες απαντήσεις	5%	4%	3%
ΔΞ/ΔΑ	0%	0%	2%

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι για τους Σχολικούς Συμβούλους το ανελαστικό Α.Π.Σ., η ελλιπής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και η εφαρμογή των Καινοτόμων Προγραμμάτων εκτός Ω.Π. είναι πρωταρχικοί ανασταλτικοί παράγοντες. Για τους Διευθυντές πρωταρχικοί ανασταλτικοί παράγοντες είναι η ελλιπής χρηματοδότηση, η ελλιπής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και η έλλειψη επαρκούς υλικοτεχνικής υποδομής. Πρωταρχικοί ανασταλτικοί παράγοντες για τους εκπαιδευτικούς είναι η έλλειψη επαρκούς υλικοτεχνικής υποδομής, η ελλιπής χρηματοδότηση, η ελλιπής ενημέρωση και επιμόρφωσή τους, καθώς και το ανελαστικό Α.Π.Σ. Διαφαίνεται, δηλαδή, ότι Διευθυντές/τριες και εκπαιδευτικοί πρωτίστως θεωρούν ως ανασταλτικούς παράγοντες υλοποίησης των Καινοτόμων Προγραμμάτων ζητήματα που αποτελούν ταυτόχρονα την αιχμή του δόρατος στις διεκδικήσεις για τη βελτίωση της παρεχόμενης δημόσιας εκπαίδευσης. Η ίδια ερώτηση απευθύνθηκε και στους μαθητές/τριες της Δ/θμιας Εκπαίδευσης.

Πίνακας 3.3: Λόγοι μη συμμετοχής των μαθητών/τριών σε Καινοτόμα Προγράμματα / σχολικές δραστηριότητες

Ομάδα Στόχος / Λόγοι μη συμμετοχής	Μαθητές/τριες Γυμνασίου	Μαθητές/τριες Λυκείων
Βάση	172	135
Γιατί δεν είχες χρόνο	53%	53%
Γιατί δε σε ενδιέφερε το θέμα	40%	36%
Γιατί δεν είχες καλή σχέση με τον υπεύθυνο καθηγητή	8%	12%
Γιατί δεν αξιολογείσαι	9%	12%
Γιατί δε συμμετείχαν οι φίλοι/ες σου	23%	29%
Αταξιόμητες απαντήσεις	23%	15%
ΔΞ/ΔΑ	7%	11%

Ως πρώτη αιτία μη συμμετοχής των μαθητών/τριών στα Καινοτόμα Προγράμματα θεωρείται η έλλειψη χρόνου, όπως δηλώνει το μεγαλύτερο ποσοστό (53%) των μαθητών/τριών του Γυμνασίου και των Λυκείων. Ως δεύτερη αιτία αναφέρεται η έλλειψη ενδιαφέροντος για τη θεματολογία των προγραμμάτων, με αρκετή διαφορά ως προς την πρώτη (μαθητές/τριες Γυμνασίου: 40%, μαθητές/τριες Λυκείου: (36%). Ως τρίτη αιτία αναφέρεται η μη συμμετοχή των φίλων τους στο ίδιο πρόγραμμα (μαθητές/τριες Γυμνασίου: 23%, μαθητές/τριες Λυκείου: 29%).

Η έλλειψη αξιολόγησης της συμμετοχής τους στα προγράμματα καθώς και οι σχέσεις των μαθητών/τριών με τον υπεύθυνο εκπαιδευτικό δεν φαίνεται να επηρεάζουν τη μη συμμετοχή των μαθητών/τριών σε Καινοτόμα Προγράμματα. Επισημαίνεται επίσης ότι, ανεξάρτητα από το φύλο, τη βαθμίδα ή την αστικότητα των μαθητών/τριών των Γυμνασίων, η κατάταξη των αιτιών μη συμμετοχής σε Καινοτόμα Προγράμματα είναι σχεδόν ίδια για όλους τους μαθητές/τριες, με μόνη διαφορά την έλλειψη χρόνου, η οποία παρουσιάζεται από τους μαθητές/τριες, που διαμένουν σε αστικές περιοχές (60%), έναντι αυτών που διαμένουν σε ημιαστικές περιοχές (27%) και αγροτικές (38%), ως κυρίαρχη αιτία μη συμμετοχής τους σε Καινοτόμα Προγράμματα.

Η επόμενη ερώτηση τέθηκε στους Σχολικούς Συμβούλους και στους εκπαιδευτικούς και αφορούσε σε προτάσεις σχετικές με το χρονικό πλαίσιο στο οποίο θα πρέπει να υλοποιούνται τα Καινοτόμα Προγράμματα.

Πίνακας 3.4: Χρόνος υλοποίησης Καινοτόμων Προγραμμάτων

Ομάδα Στόχος / Προτάσεις υλοποίησης	Σχ. Σύμβουλοι	Εκπαιδευτικοί
Βάση	99	971
Τα Καινοτόμα Προγράμματα θα πρέπει να ενσωματώνονται ανάλογα με τη θεματολογία τους στη διδασκαλία των υπαρχόντων μαθημάτων του Α.Π.Σ. υποχρεωτικά.	26%	46%
Τα Καινοτόμα Προγράμματα θα πρέπει να ενσωματώνονται ανάλογα με τη θεματολογία τους στη διδασκαλία των υπαρχόντων μαθημάτων του Α.Π.Σ. προαιρετικά.	19%	21%
Τα Καινοτόμα Προγράμματα θα πρέπει να εφαρμόζονται στο πλαίσιο της Ευέλικτης Ζώνης.	30%	21%
Τα Καινοτόμα Προγράμματα θα πρέπει να υλοποιούνται εκτός του Ωρολογίου Προγράμματος του σχολείου	21%	13%
Αταξιόμητες απαντήσεις	2%	1%
ΔΞ / ΔΑ	0%	0%
Σύνολο	100%	100%

Από τον Πίνακα 3.4 διαπιστώνεται ότι ένας στους τέσσερις Σχολικούς Συμβούλους θεωρεί ότι τα Καινοτόμα Προγράμματα θα πρέπει να ενσωματωθούν ανάλογα με τη θεματολογία τους στη διδασκαλία των υπαρχόντων μαθημάτων του Α.Π.Σ. υποχρεωτικά, ενώ ένας στους πέντε (19%) προαιρετικά. Σχεδόν ένας στους τρεις (30%) ζητά να υλοποιούνται στο πλαίσιο της Ευέλικτης Ζώνης, γεγονός που αφορά στην Π/θμια Εκπαίδευση. Αντιθέτως, ένας στους πέντε (21%) Σχολικούς Συμβούλους θεωρεί ότι τα Καινοτόμα Προγράμματα πρέπει να υλοποιούνται εκτός του Ω.Π.

Από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών διαπιστώνεται ότι οι περισσότεροι θεωρούν ότι τα Καινοτόμα Προγράμματα, ανάλογα με τη θεματολογία τους, θα πρέπει να ενσωματώνονται στη διδασκαλία των υπαρχόντων μαθημάτων του Α.Π.Σ. Συγκεκριμένα, το 46% των εκπαιδευτικών θεωρεί ότι αυτή η ενσωμάτωση πρέπει να είναι υποχρεωτική, ενώ το 21% προαιρετική. Αντιθέτως, ένας στους πέντε εκπαιδευτικούς (21%) προτείνει να πραγματοποιούνται στο πλαίσιο της Ευέλικτης Ζώνης και περίπου ένας στους δέκα (13%) απάντησε ότι τα Καινοτόμα Προγράμματα θα πρέπει να πραγματοποιούνται σε προγραμματισμένες ώρες

εκτός του Ωρολόγιου Προγράμματος, δηλαδή στον ελεύθερο χρόνο των μαθητών/τριών.

Επιπροσθέτως, από τα δεδομένα προκύπτει ότι την υποχρεωτική ενσωμάτωση των Καινοτόμων Προγραμμάτων προτείνουν σε μεγαλύτερο βαθμό οι εκπαιδευτικοί που υπηρετούν στην Τ.Ε.Ε. (52%) και στην Π/θμια Εκπαίδευση (50%), σε σχέση με αυτούς που υπηρετούν στην Γενική Δ/θμια Εκπαίδευση (36%). Όσοι θεωρούν ότι τα Καινοτόμα Προγράμματα πρέπει να ενταχθούν στο πλαίσιο της Ευέλικτης Ζώνης εργάζονται κυρίως σε πολυθέσια Δημοτικά Σχολεία (33%) σε σχέση με αυτούς των ολιγοθέσιων σχολείων (15%). Σε ό,τι αφορά στην αστικότητα διαπιστώνεται ότι την υποχρεωτική ενσωμάτωση προτείνουν οι εκπαιδευτικοί που υπηρετούν σε σχολεία ημιαστικών περιοχών (58%) σε σχέση με εκείνους που υπηρετούν σε σχολεία αστικών περιοχών (44%).

Η τελευταία ερώτηση εστιάζει στην καταγραφή των απόψεων των διοικητικών και επιστημονικών στελεχών της εκπαίδευσης καθώς και των εκπαιδευτικών σχετικά με τον βαθμό συμφωνίας τους με την πρόταση: «τα Καινοτόμα Προγράμματα αποτελούν “μοχλό” εξέλιξης και αναβάθμισης της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης».

Πίνακας 3.5: Τα Καινοτόμα Προγράμματα αποτελούν «μοχλό» εξέλιξης και αναβάθμισης της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης.

Ομάδα Στόχος / Βαθμός Συμφωνίας	Στελέχη Διοίκησης	Σχολικοί Σύμβουλοι	Υπεύθυνοι Σχ. Δραστηριοτήτων	Εκπ/κοί
Βάση	90	99	155	971
Πολύ	47%	46%	76%	31%
Αρκετά	43%	33%	17%	51%
Λίγο	6%	17%	4%	15%
Καθόλου	2%	2%	0%	3%
ΔΞ/ΔΑ	0%	1%	3%	0%
Σύνολο	100%	100%	100%	100%

Η πλειονότητα των στελεχών συμφωνεί «πολύ» έως «αρκετά» με την πρόταση ότι τα Καινοτόμα Προγράμματα αποτελούν «μοχλό» εξέλιξης και αναβάθμισης της ποιότητας της εκπαίδευσης. Τις ίδιες απόψεις εκφράζουν και οι Σχολικοί Σύμβουλοι σε ποσοστά 46% και 33% αντίστοιχα. Για το ίδιο θέμα η πλειονότητα των Υπευθύνων Σχολικών Δραστηριοτήτων (76%) συμφωνεί πολύ με την άποψη ότι τα Καινοτόμα Προγράμματα αποτελούν «μοχλό» εξέλιξης και αναβάθμισης της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης ενώ ένα μικρό ποσοστό (17%) δηλώνει ότι

συμφωνεί αρκετά. Σε ό,τι αφορά τους εκπαιδευτικούς, ένας στους τρεις (31%) συμφωνεί πολύ και ένας στους δύο (51%) αρκετά με την παραπάνω πρόταση. Δεν μπορούμε όμως να αγνοήσουμε και το 18% των ερωτηθέντων εκπαιδευτικών που απάντησαν ότι συμφωνούν λίγο ή καθόλου με την πρόταση ότι τα Καινοτόμα Προγράμματα αποτελούν «μοχλό» εξέλιξης και αναβάθμισης της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης.

Συνοψίζοντας, διαπιστώνεται ότι η πλειονότητα των ερωτηθέντων θεωρεί πολύ έως αρκετά αναγκαία την υλοποίηση Καινοτόμων Προγραμμάτων. Για τους Σχολικούς Συμβούλους το ανελαστικό Α.Π.Σ., η ελλιπής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και η εφαρμογή των Καινοτόμων Προγραμμάτων εκτός Ω.Π. είναι πρωταρχικοί ανασταλτικοί παράγοντες για την υλοποίηση των Καινοτόμων Προγραμμάτων. Για τους Διευθυντές/τριες και τους εκπαιδευτικούς των σχολικών μονάδων ανασταλτικοί παράγοντες είναι η ελλιπής χρηματοδότηση, η ελλιπής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, η έλλειψη επαρκούς υλικοτεχνικής υποδομής, καθώς και το ανελαστικό Α.Π.Σ. Η έλλειψη χρόνου είναι για την πλειονότητα των μαθητών/τριών ο σοβαρότερος λόγος που επικαλούνται για τη μη συμμετοχή τους σε Καινοτόμα Προγράμματα. Το γεγονός αυτό γίνεται κατανοητό από το ότι η συμμετοχή των μαθητών/τριών της Δ/θμιας Εκπαίδευσης σε Καινοτόμα Προγράμματα είναι προαιρετική και η υλοποίησή τους πρέπει να γίνεται μετά τη λήξη των μαθημάτων στον ελεύθερο χρόνο τους, ο οποίος είναι ήδη περιορισμένος λόγω των πολλών ενασχολήσεών τους. Η επιλογή της υλοποίησης των Καινοτόμων Προγραμμάτων εντός του Ω.Π. οφείλεται ενδεχομένως στο γεγονός ότι με αυτόν τον τρόπο είναι πιθανόν να διασφαλιστεί η ποιότητα και η βιωσιμότητα των προγραμμάτων. Η πρόταση/λύση για την ένταξή τους στην Ευέλικτη Ζώνη σημειώθηκε κυρίως από δασκάλους και από λίγους εκπαιδευτικούς της Δ/θμιας. Προκειμένου τα Καινοτόμα Προγράμματα να επιφέρουν θετικά αποτελέσματα στην εκπαιδευτική διαδικασία, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί προτείνουν να ενσωματώνονται υποχρεωτικά στη διδασκαλία των υπαρχόντων μαθημάτων. Επιπροσθέτως, λαμβάνοντας υπόψη τις απόψεις των εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών, σύμφωνα με τις οποίες ο χρόνος είναι ο κυριότερος ανασταλτικός παράγοντας για τη μη συμμετοχή τους σε Καινοτόμα Προγράμματα και με δεδομένο ότι η άποψή τους έχει ιδιαίτερα βαρύνουσα σημασία, η εξεύρεση χρόνου εντός του Ω.Π. πρέπει να ληφθεί υπόψη στην επόμενη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Τέλος, η πλειονότητα των ερωτηθέντων συμφωνεί με την πρόταση ότι τα Καινοτόμα Προγράμματα αποτελούν «μοχλό» εξέλιξης και αναβάθμισης της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης.

4. Ερμηνεία αποτελεσμάτων - Συμπεράσματα

Από την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας τεκμαίρεται ότι οι ερευνητικές υποθέσεις/ θεματικοί άξονες, οι οποίοι αφορούσαν στη λειτουργική διεισδυτικότητα, στην ποιότητα και στην βιωσιμότητα των Καινοτόμων Προγραμμάτων/Σχολικών Δραστηριοτήτων αλληλοσυσχετίζονται και αλληλοσυμπληρώνονται.

Σε ό,τι αφορά στη λειτουργική διεισδυτικότητα των Καινοτόμων Προγραμμάτων στα σχολεία της Π/θμιας και Δ/θμιας Εκπαίδευσης, και συγκεκριμένα στον τρόπο που αυτά αντιμετωπίζονται από την εκπαιδευτική κοινότητα, διαπιστώθηκαν δυο διακριτές κατηγορίες:

- Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει αυτούς που θεωρούν την υλοποίηση των Καινοτόμων Προγραμμάτων ως ένα θετικό στοιχείο που λειτουργεί επικουρικά στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η θεώρηση αυτή διατυπώνεται κυρίως από εκπαιδευτικούς που υπηρετούν στα Γενικά Λύκεια και από εκπαιδευτικούς με αρκετά χρόνια υπηρεσίας στην εκπαίδευση και από γονείς μαθητών/τριών, οι οποίοι δεν είναι ενημερωμένοι για τη φιλοσοφία και τους στόχους των Καινοτόμων Προγραμμάτων.
- Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει αυτούς που θεωρούν την υλοποίησή τους όχι ως επικουρική διαδικασία, αλλά ως αναγκαία και αδιάρρηκτα συνδεδεμένη με το σύγχρονο ελληνικό σχολείο. Η θεώρηση αυτή διατυπώνεται κυρίως από εκπαιδευτικούς, οι οποίοι είναι ευαισθητοποιημένοι και αναζητούν νέες μεθόδους διδασκαλίας, από Διευθυντές/τριες που στα σχολεία τους υλοποιούνται Καινοτόμα Προγράμματα, από περισσότερους μαθητές/τριες, από γονείς που συμμετέχουν έμμεσα στην υλοποίηση κάποιου Καινοτόμου Προγράμματος, από Σχολικούς Συμβούλους και, κυρίως, από Υπευθύνους Σχολικών Δραστηριοτήτων, έργο των οποίων είναι η προώθηση των Καινοτόμων Προγραμμάτων στα σχολεία.

Αναλυτικότερα:

Από τα ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία της έρευνας διαπιστώνεται ότι οι Σχολικοί Σύμβουλοι, σε αντίθεση με τα διοικητικά στελέχη και τους Υπευθύνους Σχολικών Δραστηριοτήτων, είναι αυτοί που σε αρκετά μεγάλο ποσοστό δεν θεωρούν ικανοποιητικό τον αριθμό των Καινοτόμων Προγραμμάτων που υλοποιούνται στις σχολικές μονάδες της περιοχής ευθύνης τους. Η άποψη αυτή ενδεχομένως να υποδηλώνει την ανάγκη υλοποίησης περισσότερων Καινοτόμων Προγραμμάτων, ένδειξη που επιβεβαιώνεται με τις απαντήσεις τους σε ερωτήματα που σχετίζονται με τους παράγοντες που δυσχεραίνουν την εφαρμογή τους και με

την απόδοση οφέλους της καινοτομίας στο εκπαιδευτικό σύστημα. Επιπλέον, μόνον τέσσερις στους δέκα εκπαιδευτικούς έχουν υλοποιήσει, έστω και μία φορά στη εκπαιδευτική σταδιοδρομία τους, ένα καινοτόμο πρόγραμμα. Αντιθέτως, τέσσερις στους δέκα μαθητές/τριες δεν έχουν συμμετάσχει σε κάποιο πρόγραμμα. Η συμμετοχή εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών σε Καινοτόμα Προγράμματα είναι μεγαλύτερη στις σχολικές μονάδες της Π/θμιας έναντι της Δ/θμιας, και μάλιστα των αγροτικών και ημιαστικών κυρίως περιοχών έναντι των αστικών. Το εύρημα αυτό ερμηνεύεται από το γεγονός ότι στην Π/θμια Εκπαίδευση τα Καινοτόμα Προγράμματα ενσωματώθηκαν στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα (Ω.Π.) του σχολείου και συγκεκριμένα στο πρόγραμμα της Ευέλικτης Ζώνης, ενώ στη Δ/θμια υλοποιούνται είτε σε ώρες μαθημάτων, άτυπα, είτε στον ελεύθερο χρόνο των μαθητών/τριών.

Σε ό,τι αφορά στο νεοεισαχθέν πρόγραμμα της Ευέλικτης Ζώνης στην Π/θμια Εκπαίδευση, είναι γεγονός ότι πρόκειται για μια καινοτομία που εγκαθιδρύει ένα καθεστώς παιδαγωγικής ευελιξίας μέσα στο Ω.Π. του σχολείου και επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά ανταποκρίνονται. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Διευθύντρια Δημοτικού Σχολείου αγροτικής περιοχής, *«το πρόγραμμα της Ευέλικτης Ζώνης παρέχει ουσιαστικά το πλαίσιο και την άνεση για να συντελεστεί κάτι πρωτότυπο που δεν θα μπορούσε ή δύσκολα θα γίνονταν μέσα στο Ωρολόγιο Πρόγραμμα του σχολείου, όπως για παράδειγμα είχαμε δουλέψει ένα πολύ ωραίο θέμα, ταξίδι στον χρόνο και είχαμε πολλά δρώμενα και πολλές επισκέψεις στη γύρω περιοχή. Ήταν πολύ ωραία εμπειρία,(...), ταξίδι στον χρόνο, τι ακριβώς γινόταν στην περιοχή από πολύ παλιά, από όσο θυμόνταν οι παππούδες και οι γονείς των παιδιών και φτάσαμε στο σημείο να πάμε σε όλα τα Δημοτικά Διαμερίσματα του Δήμου με λεωφορείο που μας δίεθε ο Δήμος, και μέχρι και να αναπαραστήσουμε και τον τρόπο ζωής των κατοίκων πριν από 100 χρόνια».*

Αναφορικά με την Π/θμια Εκπαίδευση διαπιστώνεται ότι πραγματοποιούνται πολλές σχολικές δραστηριότητες, διότι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Διευθύντρια ενός εκ των τεσσάρων Δημοτικών Σχολείων *«στο πλαίσιο των σχολικών δραστηριοτήτων φαίνεται ότι αρκετοί εκπαιδευτικοί βρίσκουν αφορμή να προσεγγίσουν τις ανάγκες και αναζητήσεις που έχουν οι μαθητές/τριες, ώστε να καλλιεργείται το γνήσιο ενδιαφέρον τους και να εκδηλώνεται η αντενέργεια και η πρωτοβουλία από την πλευρά τους».* Υπάρχει όμως και μια μερίδα εκπαιδευτικών και γονέων που θεωρούν τα Καινοτόμα Προγράμματα περιττά. Το γεγονός αυτό οφείλεται είτε στον επιπλέον χρόνο που καλούνται να αφιερώσουν οι εκπαιδευτικοί είτε στην έλλειψη ενημέρωσης των γονέων για τη φιλοσοφία των προγραμμάτων αυτών. Τέλος, το εναλλασσόμενο ωράριο λειτουργίας ορισμένων σχολικών μονάδων λειτουργεί αποτρεπτικά για την εφαρμογή Καινοτόμων Προγραμμάτων.

Στις σχολικές μονάδες της Δ/θμιας Εκπαίδευσης, και συγκεκριμένα των Γυμνασίων, τα Καινοτόμα Προγράμματα, όταν εφαρμόζονται, αφήνουν τις καλύτερες εντυπώσεις στους μαθητές/τριες, γεγονός που επισημαίνεται από όλους σχεδόν τους εμπλεκόμενους στη σχολική κοινότητα, διότι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν, ανανεώνουν τον τρόπο πρόσληψης της γνώσης και εμπλέκουν τους μαθητές/τριες σε έναν συμμετοχικό και πιο βιωματικό τρόπο μάθησης. Η πεποίθηση όμως αρκετών Διευθυντών/τριών, εκπαιδευτικών και Σχολικών Συμβούλων είναι ότι τα Καινοτόμα Προγράμματα θα πρέπει να υλοποιούνται με μέτρο και όχι εις βάρος του κανονικού προγράμματος των μαθημάτων ή με σκοπό την προβολή του σχολείου.

Σε ότι αφορά στην υλοποίηση προγραμμάτων στα Λύκεια, όλοι οι ερωτηθέντες συμφωνούν ότι τα Καινοτόμα Προγράμματα έχουν πολύ θετική επίδραση στην εκπαιδευτική κοινότητα, διότι, εκτός των άλλων, εξοικειώνουν/εθίζουν τους εκπαιδευτικούς και τους μαθητές/τριες σε νέους τρόπους προσέγγισης της γνώσης. Εντούτοις, όπως υποστηρίζεται από τους εκπαιδευτικούς, τους Διευθυντές/τριες και τους γονείς των μαθητών/τριών η λυκειακή βαθμίδα έχει συγκεκριμένους σκοπούς και εξυπηρετεί κυρίως τις ανάγκες των Πανελληνίων Εξετάσεων, επομένως δεν επιδέχεται πολλές παρεμβάσεις και ανοίγματα προς άλλη κατεύθυνση, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ένας Διευθυντής Λυκείου αστικής περιοχής: *«Στην υλοποίηση Καινοτόμων Προγραμμάτων συμμετέχουν μόνο οι μαθητές/τριες της Α' τάξης, ενώ η συμμετοχή μαθητών/τριών των δύο τελευταίων τάξεων είναι σχεδόν μηδαμινή, (...) επομένως μόνο η αποδέσμευση του εκπαιδευτικού προγράμματος από τις Πανελλήνιες Εξετάσεις μπορεί να επιτρέψει την πιο γενικευμένη συμμετοχή στα προγράμματα»*. Ωστόσο, οι περισσότεροι μαθητές/τριες των Λυκείων, όπως προκύπτει από την ποιοτική έρευνα, μίλησαν με θερμά λόγια για τα Καινοτόμα Προγράμματα στα οποία συμμετείχαν στο παρελθόν (Δημοτικό ή Γυμνάσιο) και δήλωσαν ότι τα σημαντικότερα οφέλη που αποκόμισαν ήταν ότι ενδυνάμωσαν τις σχέσεις τους με τους συμμαθητές/τριες τους και βελτίωσαν τις σχέσεις τους με τους εκπαιδευτικούς. Εξέφρασαν, μάλιστα, την απογοήτευσή τους για το ότι δεν έχουν πλέον τη δυνατότητα να συμμετάσχουν σε τέτοια προγράμματα εξαιτίας των Πανελληνίων Εξετάσεων.

Η συμμετοχή εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών των σχολικών μονάδων της Τ.Ε.Ε. σε Καινοτόμα Προγράμματα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ικανοποιητική, αφού όλοι σχεδόν οι συμμετέχοντες εκθείασαν την αναγκαιότητα των συγκεκριμένων προγραμμάτων και την προστιθέμενη αξία τους στη μαθητική και εκπαιδευτική κοινότητα. Επιπλέον, όπως αναφέρουν οι εκπαιδευτικοί, ο χαρακτήρας της Τεχνικής Εκπαίδευσης προσανατολίζεται στο άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία και *«είναι πιο σύντομος*

ο δρόμος μέσα από την υλοποίηση των *Καινοτόμων Προγραμμάτων*». Οι λόγοι, για τους οποίους ενδεχομένως δεν σημειώνεται καθολική εφαρμογή προγραμμάτων στις σχολικές μονάδες της Τ.Ε.Ε. είναι η παραβατική συμπεριφορά και η απειθαρχία κάποιων μαθητών/τριών, γεγονός που δημιουργεί αίσθημα ανασφάλειας στη Διεύθυνση και στους εκπαιδευτικούς της σχολικής μονάδας, όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας.

Τα παραπάνω στοιχεία αιτιολογούν και τις λίγες σχετικά επισκέψεις εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών στα κέντρα υποστήριξης των καινοτόμων δράσεων. Ας σημειωθεί ότι μόνον ένας στους τέσσερις Διευθυντές/τριες θεωρεί ότι ο αριθμός των μαθητών/τριών που επισκέπτεται τα Κ.Π.Ε. είναι ικανοποιητικός, ενώ δεν ισχύει το ίδιο για τα υπόλοιπα υποστηρικτικά κέντρα, όπου τα ποσοστά είναι πολύ μικρότερα, και μάλιστα καταγράφονται με μονοψήφιους αριθμούς. Επομένως, παρά τις προσπάθειες που έγιναν και γίνονται για την ίδρυση και λειτουργία νέων Κ.Π.Ε., ΚΕ.ΣΥ.Π. και ΓΡΑ.Σ.Ε.Π, η απήχηση στην εκπαιδευτική και μαθητική κοινότητα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ικανοποιητική. Το γεγονός αυτό, αν και χρήζει επιπλέον διερεύνησης, ενδεχομένως να οφείλεται στην ανεπαρκή στελέχωση των υποστηρικτικών κέντρων αλλά και στην ελλιπή επιμόρφωση των εκπαιδευτικών.

Σε ό,τι αφορά στην ποιότητα των υλοποιούμενων Καινοτόμων Προγραμμάτων, η προστιθέμενη αξία τους είναι κυρίως η παιδαγωγική ευελιξία και η διεύρυνση των γνωστικών πεδίων των εκπαιδευτικών και των μαθητών/τριών. Αναλυτικότερα, τα Καινοτόμα Προγράμματα αποτιμώνται από τους ερωτηθέντες ως ακολούθως:

- Εξοικειώνουν εκπαιδευτικούς και μαθητές/τριες σε νέους τρόπους προσέγγισης της γνώσης, γεγονός που γεννά προσδοκίες για τον εμπλουτισμό της διδακτικής και μαθησιακής διαδικασίας.
- Δίνουν τη δυνατότητα σε εκπαιδευτικούς και σε μαθητές/τριες να ασχοληθούν με θέματα τα οποία είναι επίκαιρα και σημαντικά και απασχολούν είτε τη διεθνή κοινότητα είτε άπτονται της βελτίωσης της ποιότητας ζωής.
- Καλλιεργούν αξίες, θετικές στάσεις και συμπεριφορές των μαθητών/τριών.

Αναλυτικότερα:

Τα Καινοτόμα Προγράμματα ενθαρρύνουν την ομαδική εργασία, γεγονός που δεν συμβαίνει με τα συμβατικά μαθήματα, με αποτέλεσμα να γίνεται δυνατή η μετάβαση από τη δασκαλοκεντρική στην ομαδοσυνεργατική μέθοδο διδασκαλίας και στα υπόλοιπα μαθήματα. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά ενός εκπαιδευτικού της Δ/θμιας Εκπαίδευσης: *«Πιστεύω ότι και στο μάθημα θα πρέπει να κάνω δραστηριότητες. Σήμερα στο μάθη-*

μά μου, Φυσική-Χημεία κάνω, λένε οι μαθητές, γιατί δεν κάνουμε παζλ όπως κάνουμε στην Περιβαλλοντική, (...), τους επηρεάζει και το ζητάνε (...) επιμένουν». Επιπλέον τα Καινοτόμα Προγράμματα, σύμφωνα με την πλειονότητα των ερωτηθέντων, λειτουργούν πολύ θετικά στην μαθητική ψυχολογία καθώς όπως χαρακτηριστικά τόνισαν «(...) σπάει η ρουτίνα του εκπαιδευτικού συστήματος, η οποία κουράζει τους μαθητές και ταυτόχρονα τους φέρνει σε επαφή με τον έξω κόσμο, τον οποίον επιθυμούν να γνωρίσουν, καθώς βρίσκονται σε μια ηλικία με έντονη την ανάγκη για κοινωνικοποίηση και επαφή με το σύνολο της κοινωνίας και τις διαφορετικές πτυχές της». Επιπροσθέτως, όπως εκτιμά η πλειονότητα των εκπαιδευτικών, η εμπειρία των μαθητών/τριών που έχουν συμμετάσχει σε προγράμματα είναι πολύ θετική και ιδιαίτερα σημαντική για μαθητές/τριες που έχουν γενικά χαμηλές επιδόσεις στα μαθήματα, διότι συμβάλλει στην ανάδειξη των ιδιαίτερων κλίσεων: «(...) εκεί, μπορεί να ξεδιπλώσει ο καθένας και το ταλέντο του, δηλαδή κάποιος έχει ταλέντο στην ζωγραφική, στη μουσική (...). Σε σχέση με το αντικείμενο μελέτης των προγραμμάτων οι μαθητές/τριες δείχνουν ανάλογο ενδιαφέρον, αν πρόκειται για κάτι που τους ενδιαφέρει ή για κάτι που είναι κοντά στις ανάγκες τους. Συχνά, όπως επισημαίνει μια εκπαιδευτικός, «...έρχονται επειδή τους αρέσει και επειδή θέλουνε να ασχοληθούν με το περιβάλλον, να μάθουν πώς θα σωθεί, και αυτό πάρα πολύ τους ενδιαφέρει... και ετοιμάζουν εργασίες, δραστηριότητες».

Παρ' όλα αυτά αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι εκπαιδευτικοί δεν αξιοποιούν τις μεθόδους διδασκαλίας των Καινοτόμων Προγραμμάτων στην καθημερινή διδακτική πρακτική, με αποτέλεσμα να ακυρώνεται στην πράξη ο διττός σκοπός της εισαγωγής των Καινοτόμων Προγραμμάτων στο εκπαιδευτικό σύστημα. Επιπλέον, εύλογο είναι το ερώτημα της μειωμένης συμμετοχής των εκπαιδευτικών σε αντίστοιχα επιμορφωτικά προγράμματα και το γεγονός του χαμηλού ποσοστού των συμμετεχόντων σε καινοτόμες δράσεις.

Αναφορικά με την αλλαγή της στάσης των μαθητών/τριών, διαπιστώνεται ότι υπάρχει βελτίωση της στάσης τους, και είναι άλλοτε σημαντική και άλλοτε λιγότερο. Το γεγονός ότι δεν σημειώνεται σε όλους τους μαθητές/τριες σημαντική αλλαγή στη στάση τους οφείλεται ενδεχομένως είτε στην ελλιπή επιμόρφωση των εκπαιδευτικών είτε σε εξωγενείς παράγοντες, όπως η ελλιπής υποστήριξη των Καινοτόμων Προγραμμάτων από τους Υπευθύνους των Σχολικών Δραστηριοτήτων λόγω κυρίως αντικειμενικών δυσκολιών.

Οι μαθητές/τριες οι οποίοι συμμετέχουν στα Καινοτόμα Προγράμματα μιλούν περισσότερο για την αλλαγή που επέρχεται στις σχέσεις με τους συμμαθητές/τριες, καθώς και στην οικειότητα που αναπτύσσεται με ορισμένους εκπαιδευτικούς. Αυτό δηλαδή που αποκομίζουν έντονα είναι

η αλλαγή των συναισθημάτων τους απέναντι στα άτομα με τα οποία είναι καθημερινά μαζί, η διεύρυνση των σχέσεων και η ανάπτυξη μεγαλύτερης οικειότητας μαζί τους. Το ίδιο ισχυρίζονται και οι εκπαιδευτικοί που συμμετέχουν στα προγράμματα: *«είναι μια ιδιαίτερη σχέση που δημιουργείς με τους μαθητές, διότι μπορείς να τους μιλήσεις, να τους συμπεριφερθείς διαφορετικά και να διαμορφωθεί μια διαφορετική σχέση, (...), εκτός από τις γνώσεις και τις δεξιότητες που αποκτούν, είναι μια ευκαιρία εξοικείωσης με τα παιδιά και της σύσφιγξης των σχέσεων εκπαιδευτικού- μαθητή»*. Επιπλέον, αρκετοί είναι οι μαθητές/τριες, που επισημαίνουν βελτίωση της στάσης τους για θέματα με τα οποία ασχολήθηκαν στα Καινοτόμα Προγράμματα.

Τέλος, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι εκπαιδευτικοί οι οποίοι δεν συμμετέχουν σε Καινοτόμα Προγράμματα υποστηρίζουν τα προγράμματα που οργανώνουν οι συνάδελφοί τους, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει μια εκπαιδευτικός της Δ/θμιας Εκπαίδευσης: *«(...) πάντως μας βοηθάνε πολύ, κάνουμε εμείς ανακύκλωση μπαταριών, φέρνουν και οι άλλοι καθηγητές μπαταρίες, και επιπλέον υπάρχει και η ηθική στήριξη, δηλαδή, όποτε θέλουμε να πάμε μία εκδρομή, δεν λέει κανείς όχι ή στις εκδηλώσεις που κάνουμε στο τέλος της χρονιάς, έρχονται, χειροκροτούν, λένε μπράβο στα παιδιά που παρουσιάζουν το πρόγραμμα»*.

Συμπερασματικά, η πλειονότητα των ερωτηθέντων εκφράζει θετικά σχόλια για τα Καινοτόμα Προγράμματα. Συγκεκριμένα δηλώνουν ότι τα παιδιά χαλαρώνουν, ξεφεύγουν από τη μονοτονία της εκπαιδευτικής διαδικασίας και βλέπουν με πιο ευχάριστη και φιλική διάθεση το σχολείο. Μαθαίνουν να γίνονται ενεργοί και κοινωνικά προβληματισμένοι πολίτες. Πραγματεύονται θέματα που τους απασχολούν και έχουν ανάγκη να τα συζητήσουν, γεγονός που δεν συμβαίνει στα συμβατικά μαθήματα, και δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον όταν το θέμα που έχει επιλεγεί αφορά σε κάποιο πρόβλημα που απασχολεί την ανθρωπότητα ή το σύνολο της τάξης. Τέλος, δημιουργούνται πιο ουσιαστικοί δεσμοί μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών, γεγονός που αναβαθμίζει την ποιότητα της διδασκαλίας.

Σε ό,τι αφορά στη βιωσιμότητα των Καινοτόμων Προγραμμάτων, δεν είναι λίγες οι δυσκολίες και τα εμπόδια που δυσχεραίνουν τη λειτουργική διεισδυτικότητα και τη δημιουργική αξιοποίησή τους. Όπως ισχυρίζεται η πλειονότητα των ερωτηθέντων, πρωταρχικοί λόγοι για τη μη υλοποίηση των Καινοτόμων Προγραμμάτων είναι:

- Το ανελαστικό Α.Π.Σ. της Δ/θμιας Εκπαίδευσης.
- Ο επιπλέον χρόνος που απαιτείται για την προετοιμασία και την εφαρμογή του προγράμματος.
- Η υλοποίηση των Καινοτόμων Προγραμμάτων εκτός του Ω.Π.
- Η ελλιπής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε συνδυασμό με την έλλειψη ενδιαφέροντος.

- Η ελλιπής υλικοτεχνική υποδομή των σχολικών μονάδων.
- Η ελλιπής οικονομική υποστήριξη των Καινοτόμων Προγραμμάτων.

Ιδιαίτερα σημαντικόι είναι οι λόγοι οι οποίοι δυσχεραίνουν τη συμμετοχή των μαθητών/τριών σε Καινοτόμα Προγράμματα, όπως:

- Το ωράριο των φροντιστηρίων και τα ιδιαίτερα μαθήματα, που τους εμποδίζουν να παραμείνουν στο σχολείο μετά το πέρας του Ω.Π.
- Η τάση των γονέων να υποβαθμίζουν σε δευτερεύουσας σημασίας τα Καινοτόμα Προγράμματα.
- Ο περιορισμένος αριθμός των μαθητών/τριών ανά πρόγραμμα και η επιλογή των συμμετεχόντων με κλήρωση.

Αναλυτικότερα:

Σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας που αποτρέπει τη συμμετοχή των εκπαιδευτικών σε Καινοτόμα Προγράμματα, σύμφωνα με τους Σχολικούς Συμβούλους, τους Διευθυντές/τριες και τους εκπαιδευτικούς είναι το ανελαστικό Α.Π.Σ., όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ένας εκπαιδευτικός της Δ/θμιας Εκπαίδευσης: *«(...) τα Καινοτόμα Προγράμματα απαιτούν πιο ενεργή ενασχόληση και διάθεση προσωπικού χρόνου των εκπαιδευτικών και των μαθητών/τριών, καθώς και προβλήματα ολοκλήρωσης της διδασκείας ύλης, αφού τις περισσότερες φορές πρέπει να κλέφεις χρόνο από τα μαθήματα.»* Επιπλέον, σε πολλές περιπτώσεις, παρ' όλο που οι εκπαιδευτικοί εκθειάζουν την αξία των Καινοτόμων Προγραμμάτων, αποδίδουν τη μη συμμετοχή τους κυρίως στην έλλειψη υποδομών της σχολικής μονάδας και χρόνου που απαιτείται για την προετοιμασία και την υλοποίηση του προγράμματος, καθώς τα Καινοτόμα Προγράμματα υλοποιούνται εκτός του Ω.Π. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των νεότερων εκπαιδευτικών οι οποίοι είναι διστακτικοί, διότι αφενός θα επιφορτιστούν με πρόσθετη δουλειά και αφετέρου γιατί εκφράζουν ανησυχία για την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων στο συγκεκριμένο πλαίσιο λειτουργίας τους: *«Έχω ενημερωθεί, αλλά δεν έχω ασχοληθεί ποτέ,(...) θεωρώ ότι απαιτείται πολύ δουλειά για να το προετοιμάσεις. Για τα παιδιά είναι ευχάριστη απασχόληση, αλλά (...)».* Σε αυτήν την απόφαση/άρνηση συμβάλλει επίσης το γεγονός ότι την επόμενη χρονιά θα μετατεθούν σε άλλο σχολείο και έτσι δεν αισθάνονται την επιθυμία να προσφέρουν περισσότερα απ' όσα ορίζουν οι τυπικές υποχρεώσεις τους.

Ένα άλλο θέμα εξίσου σημαντικό είναι η ελλιπής επιμόρφωση, η οποία δημιουργεί παρανοήσεις στους εκπαιδευτικούς. Χαρακτηριστική είναι η ομολογία ενός εκπαιδευτικού: *«θέλει κόπο, δηλαδή πρέπει να κάθεται παραπάνω ώρες στο σχολείο, εντάξει υποτίθεται ότι πληρωνόμαστε γι' αυτό, παίρνουμε κάποιες υπερωρίες, αλλά, επειδή βασικά δεν υπάρχει βιβλίο, πρέπει μόνος σου να σκεφτείς τι να πεις, μόνος σου να ψάξεις πηγές και γενικά να ετοιμάζεις δραστηριότητες και δεν είναι μόνο να τα σκεφτείς, αλλά και να τα υλοποιήσεις, να ετοιμάσεις*

μόνος σου τα ερωτηματολόγια και γενικά όλα να τα κάνεις μόνος σου», γεγονός που καταδεικνύει ότι οι εκπαιδευτικοί έχουν παρεξηγήσει τη φιλοσοφία εισαγωγής των Καινοτόμων Προγραμμάτων, δηλαδή τη δυνατότητα που προσφέρουν στους μαθητές/τριες να αναζητήσουν στοιχεία από άλλες πηγές πληροφόρησης, να συζητήσουν με τα μέλη της ομάδας τους, να συνθέσουν τα στοιχεία κ.τ.λ. Μια άλλη παρανόηση αφορά στη φιλοσοφία της Ευέλικτης Ζώνης σε συνδυασμό με την ολοκλήρωση της διδακτέας ύλης, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ένας εκπαιδευτικός της Π/θμιας Εκπαίδευσης: «τα προγράμματα παίρνουν χρόνο από την Ευέλικτη Ζώνη, την οποία πολλοί δάσκαλοι θα ήθελαν να τη χρησιμοποιήσουν για τη συμπλήρωση της ύλης».

Τέλος, η ανεπαρκής χρηματοδότηση των Καινοτόμων Προγραμμάτων είναι για τους περισσότερους Διευθυντές/τριες και εκπαιδευτικούς ένας εξίσου σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν δύο Διευθυντές σχολικών μονάδων: «...το σχολείο θα συμμετείχε σε Καινοτόμα Προγράμματα, αλλά πώς να μετακινηθούμε, οι επισκέψεις στοιχίζουν και οι γονείς το σκέπτονται (...)

Η έλλειψη χρόνου για την πλειονότητα των μαθητών/τριών, καθώς και οι μετακινήσεις τους από το σχολείο στο σπίτι στις αστικές κυρίως περιοχές, είναι ο σοβαρότερος ανασταλτικός παράγοντας που επικαλούνται οι μαθητές/τριες για τη μη συμμετοχή τους σε Καινοτόμα Προγράμματα. Ένας άλλος ανασταλτικός παράγοντας είναι η νοοτροπία των γονέων, οι οποίοι έχουν συνηθίσει στον συμβατικό ρόλο του σχολείου, με αποτέλεσμα να θεωρούν τα Καινοτόμα Προγράμματα δευτερεύουσας σημασίας ή και περιττά. Επιπροσθέτως, η συμμετοχή μαθητών/τριών σε Καινοτόμα Προγράμματα κατόπιν κλήρωσης είναι για αρκετούς μαθητές/τριες δυσάρεστη εμπειρία. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση σε ένα Γυμνάσιο, όπου οι μαθητές/τριες δεν είχαν τη δυνατότητα να συμμετάσχουν λόγω του περιορισμένου αριθμού των συμμετεχόντων, 20-25 μαθητές/τριες ανά πρόγραμμα, αλλά και των λίγων εκπαιδευτικών που εκδήλωσαν ενδιαφέρον να τα οργανώσουν.

Παρ' όλα αυτά γενική διαπίστωση αποτελεί ότι στη συνείδηση της πλειονότητας των ερωτηθέντων η υλοποίηση Καινοτόμων Προγραμμάτων αποτελεί «μοχλό» εξέλιξης και αναβάθμισης της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Για τον λόγο αυτό πρέπει να αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της σχολικής πραγματικότητας και σε μεγάλο βαθμό οργανικά ενταγμένο είτε στο πλαίσιο της Ευέλικτης Ζώνης είτε στη διδασκαλία των υπαρχόντων μαθημάτων. Με αυτόν τον τρόπο έμμεσα επισημαίνεται η αναγκαιότητα σύνδεσης των Καινοτόμων Προγραμμάτων με τα Α.Π.Σ. και η ανανέωση των μεθόδων διδασκαλίας των υπαρχόντων μαθημάτων μέσω της εφαρμογής σύγχρονων διδακτικών

στρατηγικών διδασκαλίας και μάθησης. Επιπλέον, η πλειονότητα των εκπαιδευτικών δεν φαίνεται διατεθειμένη να παρατείνει την παραμονή της στο σχολείο πέραν των διδακτικών της καθηκόντων και πολύ περισσότερο μετά τη λήξη του Ω.Π., με εξαίρεση τους εκπαιδευτικούς των Λυκείων, οι οποίοι εξαιτίας της πιεστικής κατάστασης που επικρατεί στα Λύκεια λόγω των Πανελληνίων Εξετάσεων προτείνουν την υλοποίηση των Καινοτόμων Προγραμμάτων εκτός Ω.Π.

Από τα στοιχεία της ποιοτικής έρευνας προέκυψε επίσης η αναγκαιότητα καθιέρωσης κινήτρων, προκειμένου να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα των Καινοτόμων Προγραμμάτων. Οι συμμετέχοντες Διευθυντές/τριες και εκπαιδευτικοί αντιλαμβάνονται ως κίνητρα την ικανοποίηση από την πραγματοποίηση του προγράμματος καθώς και από την ενδοσχολική ή διασχολική προβολή των αποτελεσμάτων της δουλειάς τους. Η διαδικασία της παρουσίασης των προγραμμάτων συνιστά ηθική ικανοποίηση και παράλληλα κινητοποιεί και άλλους εκπαιδευτικούς να συμμετάσχουν στα προγράμματα. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί η πρόταση ενός Προϊσταμένου Γραφείου, ο οποίος επισημαίνει ότι θα πρέπει να δοθούν κίνητρα τόσο στους μαθητές/τριες όσο και στους εκπαιδευτικούς, και κυρίως ηθική επιβράβευση μέσω της δημοσίευσης και γνωστοποίησης της δράσης τους, η οποία μπορεί να ωφελήσει και το ευρύτερο σύνολο. Ένα άλλο κίνητρο είναι επίσης η καλλιέργεια ευγενούς άμιλλας μεταξύ των σχολείων και η παροχή διευκολύνσεων, όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ένας Διευθυντής Εκπαίδευσης της Δ/θμιας: *«με τους Διευθυντές των σχολείων ερχόμαστε σε συχνές επαφές και δημιουργούμε εναύσματα άμιλλας, ώστε ο κάθε Διευθυντής να θέλει να έχει ένα πρόγραμμα και από κει ξεκινάει (...), δεν βάζουμε περιορισμούς, απεναντίας τους ενθαρρύνουμε, τους διευκολύνουμε και τους παροτρύνουμε να αναλάβουν προγράμματα»*. Προς την κατεύθυνση αυτή χαρακτηριστική είναι και η επισήμανση ενός εκπαιδευτικού: *«τους εκπαιδευτικούς, η αλήθεια να λέγεται, τους επιβαρύνει, γι' αυτό η πιο σημαντική προϋπόθεση να υλοποιηθεί ένα από αυτά τα προγράμματα είναι το μεράκι τους»*.

Συμπερασματικά, για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας των Καινοτόμων Προγραμμάτων πρώτη προτεραιότητα είναι η επιμόρφωση όλων των εμπλεκόμενων στη σχολική κοινότητα για τη φιλοσοφία και τη μεθοδολογία των Καινοτόμων Προγραμμάτων καθώς και η πιστοποίησή της. Τα παραπάνω είναι ανάγκη να συνδυαστούν με την αγαστή συνεργασία Σχολικών Συμβούλων, Υπευθύνων Σχολικών Δραστηριοτήτων και εκπαιδευτικών, καθώς και με την καλλιέργεια κλίματος εμπιστοσύνης και αλληλοσυμπλήρωσης των διακριτών ρόλων τους. Δεύτερη προτεραιότητα είναι η εξεύρεση χρονικού πλαισίου για την υλοποίηση των Καινοτόμων Προγραμμάτων μέσα στο Ω.Π., σε συνδυασμό με την υποστήριξη και αξιολό-

γηση τους. Τρίτη προτεραιότητα είναι η ισότιμη αντιμετώπιση των Καινοτόμων Προγραμμάτων με αυτήν των γνωστικών αντικειμένων, καθώς και η επαρκής χρηματοδότηση για τις πάγιες ανάγκες υλοποίησής τους.

Εν κατακλείδι, η λειτουργική διεσδυτικότητα και η βιωσιμότητα των Καινοτόμων Προγραμμάτων συνάδουν με την εννοιολογική μεταστροφή στον δημόσιο λόγο του όρου «ποιότητα της εκπαίδευσης», σύμφωνα με την οποία ποιοτική χαρακτηρίζεται η εκπαίδευση που προετοιμάζει το άτομο να μαθαίνει πώς να μαθαίνει και πώς να διαχειρίζεται την πληροφορία και τις προσωπικές σχέσεις, να προσαρμόζεται δια βίου σε μια κοινωνία διαρκώς μεταβαλλόμενη, να καινοτομεί και να παράγει. Τα Στελέχη της Εκπαίδευσης διαφαίνεται να προσδίδουν καταλυτικό ρόλο στην έννοια της καινοτομίας και να τη θεωρούν απαραίτητη προϋπόθεση για τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης και της εκπαιδευτικής πολιτικής. Για τον λόγο αυτό τα αναφερόμενα στελέχη θεωρούν απαραίτητη την εφαρμογή των Καινοτόμων Προγραμμάτων και επισημαίνουν τις ελλείψεις και τις αντιθέσεις μεταξύ της παιδαγωγικής στήριξης και της αδυναμίας ενσωμάτωσής τους στην καθημερινή διδακτική πράξη. Τέλος, η πλειονότητα των ερωτηθέντων αντιμετωπίζει τα Καινοτόμα Προγράμματα ως μια αναγκαιότητα για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, χωρίς ωστόσο να τα θεωρεί πανάκεια για την εξάλειψη όλων των προβλημάτων της ελληνικής εκπαίδευσης.

5. Προτάσεις

Ανάμεσα στις πλέον σημαντικές προτάσεις, οι οποίες θα συμβάλλουν στη λειτουργική διεσδυτικότητα και στην εξασφάλιση της ποιότητας των καινοτόμων δράσεων συγκαταλέγονται:

- Η επιμόρφωση τόσο των στελεχών όσο και των εκπαιδευτικών, καθώς και η πιστοποίησή της.
- Η καθιέρωση χρονικού πλαισίου υλοποίησης των προγραμμάτων εντός του Ω.Π. των σχολικών μονάδων.
- Η επιλογή θεματικών περιοχών που προσεγγίζουν τις ανάγκες και τις αναζητήσεις των μαθητών/τριών, ώστε να εμπλέκονται με μεγαλύτερο ενδιαφέρον.
- Η διευκόλυνση των εκπαιδευτικών που υλοποιούν Καινοτόμα Προγράμματα.
- Η συνεχής συνεργασία Σχολικών Συμβούλων και Υπευθύνων Σχολικών Δραστηριοτήτων με τους εκπαιδευτικούς.
- Η επαρκής στελέχωση των υποστηρικτικών κέντρων με εξειδικευμένους εκπαιδευτικούς.
- Η ενημέρωση και η ευαισθητοποίηση των Συλλόγων Γονέων και

Κηδεμόνων για τη φιλοσοφία και τους σκοπούς των Καινοτόμων Προγραμμάτων.

- Η μοριοδότηση των εκπαιδευτικών που θα υλοποιούν επιτυχή προγράμματα.
- Η επίλυση προβλημάτων που δημιουργούνται από τη γραφειοκρατία.
- Η επαρκής και άμεση χρηματοδότηση των σχολικών μονάδων για την κάλυψη των λειτουργικών αναγκών, σε συνδυασμό με τα έξοδα που απαιτούνται για τις επισκέψεις των μαθητών/τριών στα κέντρα υποστήριξης των καινοτόμων δράσεων.
- Η δημοσιοποίηση και προβολή των αποτελεσμάτων των προγραμμάτων, η οποία μπορεί να λειτουργήσει τόσο ως επιβράβευση των παιδιών και των εκπαιδευτικών όσο και ως μέσον «ελέγχου» και εξασφάλισης της ποιότητάς τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελίδου, Ε. & Κρητικού, Ε. (2005). Πώς διαγράφεται το προφίλ εκπαιδευτικών Δ/θμιας Εκπαίδευσης Ανατολικής Αττικής που διέκοψαν μόνιμα ή προσωρινά την υλοποίηση προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. *Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ισθμός Κορίνθου.*
- Αλαχιώτης, Σ. (2002). Η Ευέλικτη Ζώνη του σχολείου. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 6, 5-13.
- Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, (1999). *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλης Τριανταφυλλίδης.
- C.I.D.R.E.E. (1999). *Across the great Divides: Διεπιστημονική διδασκαλία και μάθηση στο σχολείο της δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Εργασία μελέτης του Συνδέσμου των Παιδαγωγικών Ινστιτούτων της Ευρώπης.* (Μτφρ. Ν. Ηλιάδης, και Αγ. Γαλανοπούλου), Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Γούπος, Θ. (2005). Τα είδη προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης που εκπονούν οι εκπαιδευτικοί της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. *Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ισθμός Κορίνθου.*
- Fullan, M. (1991). *The New Meaning of Educational Change*. London: Cassell.
- Gough, A. (1997). Education and Environment: Policy, Trends and the problems of Marginalisation. *Australian Education Review*, 39, 23-35.
- Hargreaves, A. and Evans, R. (1997). *Beyond Educational Reform: Bringing Teachers Back In*. Buckingham: Open University Press.
- Καρατζιά-Σταυλιώτη, Ε. (2002). Η διαθεματικότητα στα Αναλυτικά Προγράμ-

- ματα Σπουδών: Παραδείγματα από την ευρωπαϊκή εμπειρία και πρακτική. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 7, 52-64.
- Κέντρο Μελετών και Τεκμηρίωσης της Ο.Λ.Μ.Ε. (ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ.), (1998). *Αγωγή και Προαγωγή της Υγείας στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*. ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ., Μελέτες-Έρευνες, 1, 157-187.
- Κουκούλη, Μ. (2000). Συμπεράσματα από την εφαρμογή –ανάπτυξη Ευρωπαϊκών προγραμμάτων και προγραμμάτων Αγωγής Υγείας κατά τη διάρκεια των σχολικών ετών 1995-1998 στη Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ανατολικής Αττικής. Στο Μπαγάκης, Γ. (επιμέλεια), *Προαιρετικά Εκπαιδευτικά Προγράμματα στη Σχολική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 93-111.
- Κουλουμπαρίτση, Α. (2002). Η Ευέλικτη Ζώνη αλλάζει το σχολείο: Μια μελέτη περίπτωσης μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες κι αμοιβαίες δεσμεύσεις. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 6, 57-75.
- Κούτρα, Κ. & Βούκανου, Μ. (2005). Η ευρωπαϊκή διάσταση στην Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών. *Τα Εκπαιδευτικά*, 75/76, 114 -123.
- Μάναλης, Π., Μαργαρίτη, Σ., Σούρμης, Α., Πλατανισιιώτη, Σ., Μακρίδης, Γ. (2005). Ο παράγων «χρόνος» στα σχολικά προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. *Πρακτικά του Ιου Συνεδρίου Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αιγαίου*, Ισθμός Κορίνθου.
- Ματσαγγούρας, Η. (2002). Ευέλικτη Ζώνη Διαθεματικών Προσεγγίσεων: Μια εκπαιδευτική καινοτομία που αλλάζει το σχολείο. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 6, 15-30.
- Παπαδημητρίου, Β. (1998). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Σχολείο*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Sarason, S. (1996) *Revisiting: The Culture of the School and the Problem of Change*. Boston: Allyn and Bacon.
- Σπυροπούλου, Δ. (2004). Η Ευέλικτη Ζώνη ως εκπαιδευτική καινοτομία: Μια μελέτη περίπτωσης της εφαρμογής της σε τρία Γυμνάσια. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 9, 157-171.
- Σπυροπούλου, Δ. (2001). Αποτίμηση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης τη δεκαετία 1991-2000. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 5, 155-166.
- Σπυροπούλου, Δ. (2000). Διαχρονική αποτίμηση των ταχύρρυθμων επιμορφωτικών προγραμμάτων σε θέματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στα 16 Π.Ε.Κ. της χώρας. *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου του Π.Τ.Δ.Ε. Πανεπιστημίου Θεσσαλίας*, Λάρισα.
- Στάππα, Μ. (2004). *Ενημερωτικό σημείωμα προς τον Πρόεδρο του Π. Ι. σχετικά με την Αγωγή Υγείας στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση* (μη δημοσιευμένο).
- U.N.E.S.C.O., (1980). *L' éducation relative à l'environnement: Les grandes orientations de la Conférence de Tbilissi*. Paris: U.N.E.S.C.O.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ.-Π.Ι. (2003). *Ανάπτυξη Διαθεματικών Δραστηριοτήτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*. Φ.Ε.Κ. τευχ. Β', αρ. φύλλου 304/13-03-2003.